

Εργαζόμενοι, καταπιεσμένοι λαοί & έθνη του κόσμου, ενωθείτε!

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ

αρχείο θεωρητικών αναλύσεων

διευθύνεται από Συντακτική Επιτροπή

Αρχείο θεωρητικών αναλύσεων

Διευθύνεται από Συντακτική Επιτροπή

Αρχισυντάκτης: Χρήστος Μιάμης

Συντάκτες: Αντώνης Ε. Χαριστός, Κώστας Λίχνος, Στράτος Τζαμπαλάτης, Ηλίας Κολλιόπουλος,
Λουκάς Αναγνωστόπουλος, Νίκος Καψιάνης, Φάνης Παπαγεωργίου

Επιμέλεια έκδοσης: Αντώνης Ε. Χαριστός

Διορθωτής τυπογραφικών δοκιμιών: Αντώνης Ε. Χαριστός

Σχεδιασμός & επιμέλεια εξωφύλλου: Στράτος Τζαμπαλάτης

ISSN:

Εκδόσεις Γράφημα, Θεσσαλονίκη, Εξαδακτύλου 5

Επικοινωνία: antonisg10@yahoo.com

Στην αστική κοινωνία ο ρόλος τής Αριστεράς
είναι ο ρόλος τού κόμματος αντιπολίτευσης.
Σε κόμμα εξουσίας επιτρέπεται να υψωθεί
μόνο πάνω στα ερείπια του αστικού κράτους

Ρόζα Λούξεμπουργκ

Διανέμεται δωρεάν

Για τα «Ζητήματα μαρξισμού»

Τα «Ζητήματα μαρξισμού» αποτελούν συλλογικό εγχείρημα ιστορικής και αρχειακής αναφοράς, με στόχο την ανάπτυξη της μαρξιστικής έρευνας γύρω από ζητήματα που άπτονται του σύγχρονου εργατικού κινήματος, της οικονομικής εξέλιξης και των δομών τής κοινωνικής λειτουργίας με γνώμονα την ανατομία τού χρόνου και τού χώρου. Πιστεύοντας ακράδαντα πως κάθε τι που βιώνουμε αποτελεί διαλεκτική, όπως και δυναμική, και ως εκ τούτου ρευστή, αντανάκλαση όχι μόνο παραγωγικών σχέσεων και δυνάμεων, αλλά και της ιστορικής συνέχειας των δομών εξουσίας με νέα μορφή, προσαρμοσμένη κάθε φορά στις απαιτήσεις των αναγκών που προκύπτουν στην οικονομική βάση τού καπιταλιστικού καθεστώτος, επιχειρούμε να αναδιατάξουμε τον δοκιμιακό λόγο ως όργανο ώσμωσης των εργατών με τα θεωρητικά ζητήματα της τάξης τους: ζητήματα που αφορούν τον ρόλο τής συνείδησης, της ταυτότητας, της γνώσης, του δημόσιου και ιδιωτικού χώρου, του πολιτιστικού εποικοδομήματος, των οικονομικών βάσεων· ζητήματα τα οποία δεν είναι ανεξάρτητα στο ιστορικό βάθος, αλλά αποτελούν προέκτασή του σε νέα δεδομένα.

Για τον σκοπό αυτό, μέσα από έργα που εντάσσονται στην οικονομία, την πολιτική θεωρία, την κοινωνιολογία, την ιστορία, την ψυχανάλυση, το δίκαιο, κατασκευάζουμε μία ενότητα λόγου και αναλύσεων, από μαρξιστική θέση και άποψη, βασιζόμενοι σε δημοσιευμένα έργα τού παρελθόντος, τα περιεχόμενα των οποίων διατηρούν την ουσία και την αξία τους στο «σήμερα». Επιχειρούμε να διαμορφώσουμε ένα πλαίσιο σύγκλησης απόψεων της μαρξιστικής ανάλυσης, δίχως αποκλεισμούς και δογματικές αναφορές. Δεν πιστεύουμε στη μία και μοναδική αλήθεια για τον σοσιαλισμό. Εξάλλου, ούτε οι κλασικοί θεωρητικοί επεξεργάστηκαν ένα μοντέλο απαραβίαστης

εφαρμογής και νομοτελειακής υιοθέτησης. Εξέτασαν, όμως, ενδελεχώς, με επιστημονική τεκμηρίωση και ανάλυση, τις αιτιακές σχέσεις από τις οποίες προκύπτουν σειρά μορφολογικών δομών τής κοινωνικής λειτουργίας, αναδεικνύοντας την οικονομική βάση ως ουσιαστικό παράγοντα διείσδυσης στον ρόλο τής συλλογικής ταυτότητας και συγκρότησης αυτής, καταγράφοντας και αποτυπώνοντας τις προεκτάσεις της στο κοινωνικό σώμα.

Τα «Ζητήματα μαρξισμού» επιχειρούν να διαμορφώσουν ενιαίο πλαίσιο διαλόγου, ανταλλαγής θέσεων και απόψεων, ένα όργανο ιστορικής καταγραφής και σύνδεσης του χρόνου και του χώρου των γεγονότων, επιδιώκοντας μέσα από τα εκάστοτε συμπεράσματα να δημιουργήσουμε ένα πλέγμα θεματικών αναφορών και αναλύσεων. Μία περιοδική έκδοση η οποία διανέμεται δωρεάν στα αστικά κέντρα και σε σημεία πολιτικού και πολιτιστικού ενδιαφέροντος, με πρόθεση να μεταδοθεί από χέρι σε χέρι και από στόμα σε στόμα στους εργάτες, τους αγρότες, τους φοιτητές, τους διανοούμενους, τους αυτοαπασχολούμενους, τις κοινωνικές ομάδες και συλλογικότητες. Ένα έντυπο το οποίο επιδιώκουμε να αποτελέσει πυλώνα σκέψης και περισυλλογής, ένα μέσο για την ανάδυση της τάξης μας ως τάξης για τον εαυτό της, για την αντι-πληροφόρηση της ιστορικής μνήμης, για τα θεμελιακά αξιώματα του μαρξισμού, που ποδοπατήθηκαν και υπονομεύτηκαν τόσο βάνουσα.

Σοσιαλισμός ή βαρβαρότητα

Εκ μέρους
τής Συντακτικής Επιτροπής

Διανοούμενοι και ταξικοί αγώνες

Ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον έργο με τα δοκίμια των Α. Καζανόβα και Ζ. Μετζέ ανέδειξε το ζήτημα του ρόλου των διανοουμένων στη Γαλλία μετά τον Μάη τού 1968. Αφετηρία των δοκιμιών (περιλαμβανόταν και κείμενο του Κλ. Πρεβό) αποτελούσε η αντίληψη πως η επιστημονική και τεχνική επανάσταση δεν ήταν πρόβλεψη του μακρινού μέλλοντος, αλλά βιωμένη εμπειρία ήδη τις μέρες που έγραφαν τούτες τις γραμμές, με τις συνέπειες να

μην είναι σε θέση να καταγραφούν, ωστόσο οι επιπτώσεις στην κοινωνική λειτουργία ήταν πρώιμα αποκαλυπτικές. Αποτελούσε αντικειμενική καταγραφή το γεγονός τής ποσοτικής αύξησης των διανοουμένων όλων των ειδικοτήτων και ιδιαίτερα των μηχανικών, των τεχνικών, των ερευνητών, των εκπαιδευτικών, παράλληλα με την αύξηση της εκμετάλλευσης των μισθωτών διανοουμένων, καθώς και την ολοένα αυξανόμενη συμμετοχή τους στις κοινωνικές και πολιτικές διεκδικήσεις και τους ταξικούς αγώνες.

Ο Αντουάν Καζανόβα υπογραμμίζει την αιτιακή σχέση που συνδέει τις μεταβολές στις κατη-

γορίες των διανοουμένων με τις αλλαγές που συντελούνται στις παραγωγικές σχέσεις τής Γαλλίας τής δεκαετίας τού '60 και τού '70. Η αυξανόμενη πολυπλοκότητα του σύγχρονου παραγωγικού μοντέλου, ο άμεσος ρόλος τής επιστήμης στην οικονομία, βρίσκονται στη βάση των αντικειμενικών αναγκών. Χάρη στην επέκταση των τεχνικών διαδικασιών ολοένα εισάγεται ανώτερου βαθμού επιστημονική κατάρτιση και πολυπλοκότητα στις σχέσεις παραγωγής. Η παραγωγή είναι εκείνη που παρακινεί την επιστημονική και τεχνική έρευνα και η οποία ενσωματώνει άμεσα τα αποτελέσματά της. Η επιστημονική έρευνα με τη σειρά

της παρακινεί την παραγωγή νέων πλαισίων αναγκαιοτήτων διεύρυνσης. Αυτή η πορεία δεν οδηγεί σε ποιοτική αλλαγή της κοινωνικής χρησιμοποίησης της φύσης και αυτό οφείλεται στον βαθμό κοινωνικοποίησης των παραγωγικών δυνάμεων που ενσωματώνουν την πνευματική εργασία στην παραγωγή και, αφετέρου, η υπέρμετρη συσσώρευση του κεφαλαίου, που ευνόησε την κοινωνικοποίηση των παραγωγικών δυνάμεων, εξασφάλισε ταυτόχρονα και τις πηγές εισαγωγής της νέας τεχνικής. Πλέον, μηχανική, επιστήμη και υλική παραγωγή έχουν στενούς δεσμούς συνεργασίας και με κατεύθυνση την αυτοματοποίηση. Η ποσοτική αύξηση των κατηγοριών των διανοουμένων ανταποκρίνεται σε αυτές ακριβώς τις ανάγκες τις οποίες γεννά η επέκταση των παραγωγικών δυνάμεων. Το ίδιο αυτό σύστημα ευνοεί την αντικειμενική τάση προς κοινωνικοποίηση του τρόπου κατανάλωσης, εξέλιξη η οποία συνδέεται με την περαιτέρω ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων που συνεπάγεται μία εξίσου επεκτατική μεγέθυνση των όρων κοινωνικοποίησης της παραγωγής, δημιουργώντας παράλληλα την ικανότητα διασταλτικής προβολής των αναγκών στο κοινωνικό σύνολο. Σε αυτό το πλαίσιο υπογραμμίζεται ο ρόλος του κράτους σε σχέση με τα ιδιωτικά μονοπώλια, που συνδυάζεται με την αναγκαία αύξηση της κοινωνικοποιημένης δημόσιας κατανάλωσης. Οι υπηρεσίες δηλαδή που εντάσσονται σε αυτό το πλαίσιο εργασιών για την ικανοποίηση των αντίστοιχων αναγκών, γνωρίζουν άνοδο. Οι ανάγκες σε σύγχρονες πολύπλοκες επιστημονικές εγκαταστάσεις και υλικό εξοπλισμό, μεγαλώνουν παράλληλα με τις ανάγκες σε εξειδικευμένο προσωπικό. Κι αυτό τόσο περισσότερο όσο συντελούνται ποιοτικές αλλαγές στις δομές της παραγωγής, αυξάνοντας το κόστος συντήρησης και προπαρασκευής της εργατικής δύναμης.

Η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων όχι μόνο κατασκευάζει νέα στρώματα διανοουμένων, αλλά τροποποιεί και τα ήδη υπάρχοντα μεσαία στρώματα ανεξάρτητων επαγγελματιών. Γιατροί, δικηγόροι κ.λπ. βρίσκονται στην ίδια κατάσταση με εκείνη των βιοτεχνών. Εκείνο το οποίο διακυβεύεται είναι λιγότερο η μεταβολή του επαγγέλματος αυτού καθαυτού και περισσότερο ο μετασχηματισμός του τρόπου άσκησης του. Η εξέλιξη της τεχνολογίας και της επιστήμης επιβάλλει τη συνεργασία πολλαπλών ειδικοτήτων. Εξάλλου, η αστική τάξη διαρκώς αναζητά τρόπους επέκτασης των σφαιρών επιρροής του κεφαλαίου σε νέους τομείς αυξημένης απόδοσης. Παρατηρείται έτσι ένας τύπος περιορισμού της διανόησης «βιοτεχνικού-βιομηχανικού» επιπέδου, με το πέρασμα σε σχέση μισθωτής εργασίας ολοένα περισσότερων τμημάτων ελεύθερων επαγγελματιών. Αυτή η εξέλιξη υποστηρίζεται τόσο στους κόλπους των βιομηχανικών/εμπορικών καπιταλιστικών επιχειρήσεων, όσο και στις ειδικευμένες καπιταλιστικές επιχειρήσεις υπό την αιγίδα τραπεζικών οίκων και χρηματιστικών οργανισμών. Επομένως, η εξέλιξη των παραγωγικών δυνάμεων βρίσκεται σε μία διπλή, ταυτόχρονη, πορεία, αφενός ποσοτικής μεγέθυνσης, αφετέρου ποιοτικής μεταλλαγής των στρωμάτων διανοουμένων στις τάξεις τους.

Η γοργή ανάπτυξη της επιστήμης και της τεχνικής, καθώς και οι δεσμοί που τη συνδέουν, δημιουργούν στους διανοουμένους την ανάγκη κατάρτισης, επαγγελματικής και πολυμετωπικής. Έχει μετατραπεί σε αναγκαιότητα η εξοικείωση με διάφορους κλάδους της επιστήμης και παρεμφερών τομέων γνώσης. Προϋποτίθενται πλέον ικανότητες και απαιτήσεις που να συνάδουν με την πορεία εξέλιξης της επιστημονικής και τεχνικής προ-

έκτασης και όχι αντίστροφα. Το άτομο υποτάσσεται στην επιστήμη και όχι η επιστήμη στις ανάγκες του ατόμου. Οι αντικειμενικά αναγκαίες ικανότητες που αποτελούσαν τα διανοητικά εργαλεία με την ανάπτυξη των υλικών παραγωγικών δυνάμεων, κεφαλαιώδες στοιχείο του τεχνολογικού, επιστημονικού, πολιτιστικού δυναμικού, μετατρέπονται σε εξαρτήματα των οικονομικών δομών. Η συνειδητοποίηση αυτής της σχέσης εξάρτησης εξαρτάται από τις μορφές κοινωνικού και πολιτικού ελέγχου πάνω στις παραγωγικές δυνάμεις και τη θέση που τα στρώματα των διανοουμένων κατέχουν στις παραγωγικές σχέσεις, θέσεις τις οποίες εξουσιάζει απόλυτα η αστική τάξη. «Στην καπιταλιστική κοινωνία, η ανάπτυξη και η λειτουργία των σύγχρονων παραγωγικών δυνάμεων, οδηγεί τη μονοπωλιακή αστική τάξη να επεκτείνει τη σφαίρα της δραστηριότητας του κεφαλαίου σε νέους τομείς, αυξημένης απόδοσης. Αυτοί οι τομείς –ουσιαστικά της αγροτικής παραγωγής και των υπηρεσιών– περιλαμβάνουν έναν μεγάλο αριθμό ελεύθερων επαγγελματιών. Αγρότες, χειροτέχνες, έμποροι, ελεύθεροι επαγγελματίες, οδηγούνται στην εξαφάνιση, την πλήρη εξάρτηση ή τη μετατροπή τους σε μισθωτούς. Την ίδια στιγμή, ο μονοπωλιακός καπιταλισμός και το κράτος του, προκαλούν την εξάπλωση των ενδιάμεσων –μη προλεταριακών– στρωμάτων των μισθωτών που ασχολούνται με λειτουργίες πολιτικές, οικονομικές, πολιτιστικές, εμπορικές, επιστημονικές, τεχνικές, διαφημιστικές. Έτσι σημειώνεται το πέρασμα από τη χειροτεχνική στη μισθωτή εργασία». Προοδευτικά, ένα μέρος των μισθωτών διανοουμένων ενσωματώνεται στην εργατική τάξη. Η είσοδος αυτή λαμβάνει χώρα με μία διπλή ιδιότητα: των εργαζομένων, που είναι ενσωματωμένοι στη σφαίρα της υλικής παραγωγής, και των παραγωγών, που είναι στερημένοι από κάθε ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής.

Η σύγχρονη ανάπτυξη της επιστήμης και της τεχνικής εξηγεί τη διεύρυνση του όρου «συλλογικός» εργάτης, ενός συνόλου πιο πλατιού που ασκεί περισσότερες διανοητικές λειτουργίες. Με αυτήν ακριβώς την έννοια μηχανικοί, τεχνικοί, ειδικοί των κέντρων προγραμματισμού και υπολογισμού, που συμβάλλουν στην παραγωγή του προϊόντος, εντάσσονται αντικειμενικά στην εργατική τάξη (Χωρίς να διαθέτουν πάντοτε επίπεδο συνείδησης αυτής της θέσης και αυτό εξαιτίας της ιδιαίτερης θέσης τους στα πλαίσια του «συλλογικού» εργάτη. Ο μηχανικός π.χ. συχνά εργάζεται στην παραγωγή ως στοιχείο του «συλλογικού» εργαζομένου και ταυτόχρονα ως εκπρόσωπος του κεφαλαίου). Ωστόσο, στερημένοι από την άμεση ιδιοκτησία, οι εργαζόμενοι αυτοί δεν ταυτίζονται άμεσα με την παραγωγή υλικών αγαθών. Τα αποτελέσματά τους συχνότερα εντοπίζονται έξω από τη διαδικασία της βιομηχανικής παραγωγής. Η «παρεμπίπτουσα» συμβολή τους στον σχηματισμό της αξίας και της υπεραξίας εξηγεί τη σημασία που τους αποδίδουν τα μονοπώλια από την άλλη πλευρά, το κράτος των μονοπωλίων περιορίζει διαρκώς το εύρος τους ακριβώς επειδή αυτός ο τύπος εργασίας δεν είναι άμεσα παραγωγικός, αλλά απορροφά ένα μέρος της υπεραξίας που μπορεί να συσσωρευτεί. Πουλούν την εργατική τους δύναμη, δεν διαθέτουν ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής και υφίστανται την εκμετάλλευση των μονοπωλίων και του κράτους αυτών. Από την άποψη αυτή η θέση τους στα πλαίσια του καπιταλισμού είναι θέση εργατικής τάξης. Αποτελούν για το εργατικό κίνημα, σαν μη προλεταριακά στρώματα μισθωτών, συμμάχους με θεμελιώδη –αντικειμενική– σημασία. Ωστόσο, η εργασία των διανοουμένων μισθω-

τών δεν ταυτίζεται με την εργασία της υλικής παραγωγής. Δεν υφίστανται άμεσα το βάρος της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης. Οι θεωρητικές τους συλλήψεις και ο αγώνας τους εναντίον των εργοδοτικών μηχανισμών δεν εκκινά από τη συγκεκριμένη βάση της υλικής παραγωγής. Αντίθετα, στη στάση τους υπάρχουν στοιχεία ατομικιστικής αντίληψης για τον ρόλο τους στην παραγωγή. Οι Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς έγραφαν στο Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος, «Η αστική τάξη αφαίρεσε το φωτοστέφανο απ' όλες τις δραστηριότητες που περνούσαν ως τότε για αξιοσέβαστες και που τις αντιμετώπιζαν με ιερή ευλάβεια. Γιατρούς, νομικούς, παπάδες, ποιητές, επιστήμονες, όλους τους μετέτρεψε σε μισθωτούς στη δούλεψή της».

Οι μηχανικοί και οι τεχνικοί όλων των ιεραρχικών επιπέδων με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων κατέχουν αναντικατάστατη θέση στην παραγωγή και σε άλλους τομείς της κοινωνικής ζωής. Κάθε επαναστατική προοπτική οφείλει να τους λάβει σοβαρά υπόψιν της. Οι μηχανικοί, τα στελέχη των επιχειρήσεων και οι τεχνικοί, είχαν σημαντική συμβολή στο κίνημα του Μάη του 1968. Ήδη νωρίτερα, το 1963 με την απεργία στα ορυχεία, τα κινήματα των Bull και Negric, λειτούργησαν προδρομικά ως σημεία μαζικής εισόδου στην ταξική πάλη. Η συνειδητοποίησή τους βασίζεται στην πρακτική κατανόηση της αντίθεσης συμφερόντων μεταξύ εργαζομένων και εργοδοτών και την ανάγκη ενότητας με τις κατηγορίες εργαζομένων άλλων ειδικοτήτων και επαγγελματιών κατευθύνσεων. Ουσιαστικά ο Μάης του 1968 αποκάλυψε τα όρια της θέσης και του ρόλου τους στην προοπτική του βιομηχανικού κλάδου στον οποίο ανήκουν. Οι μηχανικοί, οι τεχνικοί και τα στελέχη, είναι εργάτες του πνεύματος, η δουλειά τους συνδέεται με την ανάπτυξη της επιστήμης και της τεχνικής. Δημιουργούν τη γέφυρα κοινωνίας μεταξύ επιστήμης και παραγωγής. Εξάλλου, στη σύγχρονη παραγωγή η επιστήμη καθίσταται άμεση παραγωγική δύναμη. Στόχος της επιστημονικής έρευνας είναι το άνοιγμα δρόμων προς τη γνώση των αντικειμενικών νόμων της φύσης και της κοινωνίας. Ωστόσο, κάτω από το καθεστώς του μονοπωλιακού καπιταλισμού η επιστημονική και τεχνολογική επανάσταση προσκρούει σε εμπόδια που φρενάρουν την ανάπτυξή της. Από την άλλη πλευρά, το ίδιο αυτό καθεστώς οξύνει τις αντιθέσεις και οδηγεί τις δομές στα όρια της ισορροπίας τους. Η προλεταριοποίηση πλατιών στρωμάτων εντείνεται. Παράλληλα, σε αυτό το πλαίσιο, τα γραφεία μελετών επεξεργασίας μεθόδων, οι υπηρεσίες διεύθυνσης και σχεδιασμού, αποτελούν απαραίτητα στοιχεία για την παραγωγή. Ο ρόλος τους μεγαλώνει αδιάκοπα κάτω από τη διπλή επιρροή του καπιταλιστικού καθεστώτος και της επιστημονικής και τεχνολογικής εξέλιξης.

Η σημασία που έχει ο παράγοντας «οργάνωση» στη σημερινή παραγωγική διαδικασία, καθιστά αρκετά τεχνητό έναν αυστηρό διαχωρισμό ανάμεσα στους μηχανικούς και τους τεχνικούς και τα διοικητικά στελέχη, δεδομένου ότι η εκμηχάνιση και η αυτοματοποίηση του γραφείου αντανακλά την αντίστοιχη εξέλιξη των εργοστασιακών και βιοτεχνικών μονάδων. Η εφαρμοσμένη έρευνα και οι έρευνες ανάπτυξης ενσωματώνονται στην αξία των εμπορευμάτων, χωρίς να δημιουργείται υπεραξία. Κατά συνέπεια, η έρευνα ανήκει στο σταθερό κεφάλαιο. Το αυξανόμενο κόστος της έρευνας αποτελεί σημαντικό στοιχείο στην τάση πτώσης του ποσοστού κέρδους και αυτός είναι ο λόγος που τα μονοπώλια προσπαθούν να επιτύχουν ώστε οι έρευνες να χρηματοδοτούνται από το σύνολο του κρατικού-

δημόσιου ταμείου (βλ. πανεπιστημιακές μονάδες και σύνδεση με την αγορά εργασίας). Η εκμετάλλευση, που υφίστανται οι μηχανικοί και οι τεχνικοί από τον καπιταλισμό, εντείνεται στον βαθμό που η εργοδοσία συμπιέζει τις αποδοχές τους και τις συνθήκες εργασίας, προκειμένου να αυξήσει τα κέρδη της. Αν όμως οι μηχανικοί, τα στελέχη και οι τεχνικοί πουλούν την εργατική τους δύναμη έναντι μισθού, ταυτόχρονα υπάρχουν διαβαθμίσεις στη μορφή και το εύρος της εκμετάλλευσης που υφίστανται. Οι προλετάριοι πουλούν όλο τους το είναι, τον εαυτό τους. Για τον διανοούμενο-εργαζόμενο παραμένει ένα ελάχιστο πεδίο αναφαίρετης πρωτοβουλίας. Επειδή η ποσοτικοποίηση βαίνει προς όφελος των ειδικευμένων στελεχών, διατηρούν ένα επίπεδο λιγότερο μειονεκτικό ως προς τη διαπραγματεύση της εργατικής τους δύναμης. Επιπλέον, για τον καπιταλισμό η επίβλεψη της πειθαρχίας ή η εισαγωγή νέων τεχνικών μεθόδων στην παραγωγή και στη διεύθυνση με σκοπό το μέγιστο δυνατό κέρδος περνά μέσα από την άνοδο του βαθμού εκμετάλλευσης και την εντατικοποίησης της εργασίας, γεγονός το οποίο λειτουργεί στη βάση «κατασκευής» ειδικευμένων στελεχών που αφομοιώνονται από το καθεστώς σε μία διακριτή θέση στις παραγωγικές σχέσεις. Ο καπιταλισμός παραμένει πάντοτε μία δομική σύνθεση ιδιοκτησίας που πραγματοποιείται στη μεγέθυνση του κεφαλαίου με σκοπό την ιδιοποίηση κέρδους, και σε αυτήν την πορεία η αυτοματοποίηση των διοικητικών και εξειδικευμένων στελεχών παραμένει κομβικής σημασίας.

Αντώνης Ε. Χαριστός

* Με αφορμή το έργο των Α. Καζανόβα, Κλ. Πρεβό, Ζ. Μετζέ, «Διανοούμενοι και ταξικοί αγώνες», εκδόσεις Ορίζοντες, Αθήνα, 1972.

Η Αλεξάνδρα Μ. Κολοντάι και το γυναικείο ζήτημα

Η Αλεξάνδρα Μ. Κολοντάι αφιέρωσε τη ζωή της στην πάλη ενάντια στη γυναικεία καταπίεση, με στόχο να αναδειχθεί το γυναικείο ζήτημα σε υπόθεση ολόκληρου του εργατικού κινήματος. Οργάνωσε το πρώτο Πανρωσικό συνέδριο Γυναικών στην Πετρούπολη (1908) και, μαζί με την Κλάρα Τσέκιν, συγκάλεσε το πρώτο διεθνές συνέδριο σοσιαλιστριών γυναικών στη Στουτγάρδη (1907). Το 1910, στο δεύτερο συνέδριο στην Κοπεγχάγη, υιοθετήθηκε η 8^η Μάρτη ως «Διεθνής Ημέρα της Γυναίκας». Μετά την Οκτωβριανή επανάσταση, η Κολοντάι ανέλαβε Λαϊκός Κομισάριος για την Κοινωνική Πρόνοια και συνέχισε τη μάχη κατά της γυναικείας καταπίεσης με την ίδρυση του «Ζενοτντέλ» (Τμήμα Γυναικών, 1919), που αγωνιζόταν για τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των γυναικών, κυρίως της υπαίθρου, την καταπολέμηση της σεξιστικής συμπεριφοράς και την υπεράσπιση των νέων νόμων περί γάμου, εκπαίδευσης και γυναικείας εργασίας, οι οποίοι τέθηκαν σε εφαρμογή μετά την επανάσταση. Ως μέλος της επαναστατικής κυβέρνησης, η Κολοντάι, έπαιξε σημαντικό ρόλο στην οργάνωση του ρωσικού σοσιαλιστικού κράτους και ήταν η συγγραφέας μεγάλου μέρους της κοινωνικής νομοθεσίας. Σκοπός της ένας κόσμος όπου γυναίκες και άνδρες θα ήταν ισότιμοι σύντροφοι στην καθημερινή πάλη για την οικοδόμηση του κομμουνισμού· ενός συστήματος, που θα είχε την ισότητα των φύλων στον πυρήνα

του, με την εργασία του νοικοκυριού πλήρως κοινωνικοποιημένη, με επαρκής υποστήριξη για τις μητέρες (ώστε να είναι ικανές να συμβάλουν στην ανατροφή των τέκνων, χωρίς να επηρεάζεται η συμμετοχή τους στην παραγωγική διαδικασία). Ως η μόνη γυναίκα στην πρώτη κυβέρνηση των μπολσεβίκων, ήταν υπεύθυνη για σημαντικές μεταρρυθμίσεις: νομιμοποίηση αμβλώσεων, υποστήριξη μητρότητας, εξίσωση αμοιβής ανδρών-γυναικών, δίκαιη πρόσβαση στην εκπαίδευση για τις γυναίκες, απαγόρευση της Εκκλησίας να επεμβαίνει σε ζητήματα αυτοδιάθεσης του γυναικείου σώματος (Δεκέμβρης 1917), δυνατότητα αίτησης διαζυγίου χωρίς νομικές διατυπώσεις (Δεκέμβρης 1917), αποποινικοποίηση ομοφυλοφιλίας (1922), νομιμοποίηση ομόφυλου γάμου (1926), μεταβολή κρατικών εγγράφων μετά από επαναπροσδιορισμό φύλου (1926). Ως μαρξίστρια φεμινίστρια, η Κολοντάι, και έχοντας μελετήσει την ιστορία των εργατικών κινήματων, πρωτοστάτησε σε εκστρατεία ενθάρρυνσης των εργατριών ώστε ν' αγωνιστούν για τα δικαιώματά τους, αντιτάχθηκε στην ιδεολογία του φιλελεύθερου φεμινισμού (ισότητα των γυναικών μπορεί να επιτευχθεί με νόμιμα μέσα και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις και δεν χρειάζεται καθολική επαναστατική αλλαγή), και πίστευε ότι η γυναικεία απελευθέρωση «θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο ως αποτέλεσμα της νίκης μιας νέας κοινωνικής τάξης και ενός διαφορετικού οικονομικού συστήματος». Επιπλέον, πίστευε ότι πραγματικός σοσιαλισμός δεν μπορεί να επιτευχθεί χωρίς ριζική αλλαγή στην κοινωνική αντίληψη περί σεξουαλικότητας («δεν υπάρχει επανάσταση χωρίς σεξουαλική επανάσταση»), έτσι ώστε ν' απαλλαγεί η συνείδηση από τα δεσποτικά σεξιστικά κατάλοιπα, που αποτελούσαν προέκταση των αστικών ιδεών για την ιδιοκτησία. Πιο σημαντικό απ' όλα, θεωρούσε τον γάμο και τις παραδοσιακές οικογένειες μορφές, ως κληρονομιά του καταπιεστικού, βασισμένου στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας, ιστορικού παρελθόντος. Τα βιβλία της (όπως το «Γυναικείο ζήτημα: Από την πρωτόγονη κοινωνία στη σύγχρονη εποχή» 1925, «Κομμουνισμός και οικογένεια» 1920), όχι μόνο αποκαλύπτουν την ουσία της εκμετάλλευσης των γυναικών και επιχειρούν να εξηγήσουν το πώς θεμελιώθηκε ιστορικά η γυναικεία υποταγή στον άντρα, αλλά επιδιώκουν να καταδείξουν και πως η γυναικεία καταπίεση είχε μία αρχή στην ιστορία και, συνεπώς, θα έχει και ένα τέλος (την κομμουνιστική κοινωνία).

Μαζί με τα έργα των Άουγκουστ Μπέμπελ («Γυναίκα και Σοσιαλισμός» 1889), «Καταγωγή της ατομικής ιδιοκτησίας, της οικογένειας και του κράτους» του Φρίντριχ Ένγκελς, και τα έργα της Κλάρας Τσέκιν (Women and Class: Toward a Socialist Feminism, 1900), οι θεωρητικές μελέτες της Κολοντάι, έγιναν οι ακρογωνιαίοι λίθοι του μαρξιστικού φεμινισμού και χρησιμοποιήθηκαν ως εγχειρίδιο αυτομόρφωσης πάνω στο γυναικείο ζήτημα, τη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση, τις σχέσεις των δύο φύλων και τον θεσμό του γάμου. Στο βιβλίο της «Κομμουνισμός και οικογένεια», αποκαλύπτει πώς η οικογένεια, από την εποχή που πρωτοεμφανίστηκε μέχρι και τον καπιταλισμό, εξελισσόταν σταθερά σε μια νομοτελειακή πορεία προς τη μορφή που θ' αποκτούσε στον κομμουνισμό. Το έργο προκάλεσε έντονο ενδιαφέρον και διαβάστηκε ευρύτατα (η πρώτη έκδοση εξαντλήθηκε το καλοκαίρι του 1921) και όχι αδίκως, αφού συμπύκνωνε τις θεωρητικές ζυμώσεις που συντελούνταν στη μετεπαναστατική Ρωσία, όπου συντελούνταν ριζικές αλλαγές στις διαπροσωπικές σχέσεις και μετασχηματιζόταν ραγδαία η αντίληψη για τη «φύση» της γυναίκας. Σε μια περίοδο που σε διεθνές επί-

πεδο ακούγονταν πολλά για την προλεταριακή δικτατορία του σοβιετικού συστήματος και τον αγώνα για την εξάλειψη του καπιταλισμού στη Ρωσία, το βιβλίο της Κολοντάι έστρεψε την προσοχή σε άλλα ζητήματα που παραγκωνίζονταν (οικογενειακή ζωή στην κομμουνιστική δημοκρατία). Παρόλα αυτά, το μεταρρυθμιστικό της έργο αναχαιτίστηκε, η ίδια απομακρύνθηκε από τη θέση της (Το 1923 διορίστηκε πρέσβειρα της Σοβιετικής Ένωσης στη Νορβηγία, και αργότερα στο Μεξικό και τη Σουηδία) και η σοβιετική κοινωνία οπισθοδρόμησε. Οι περισσότερες επαναστατικές νομοθετικές ρυθμίσεις, ειδικά όσες αφορούσαν την οικογένεια, ανακλήθηκαν επί διακυβέρνησης Ι. Στάλιν. Το 1930 διαλύεται το Ζενοτντέλ, αποκαθίσταται δια νόμου ο γάμος (ως δυαδική ένωση ετερόφυλων) και η οικογένεια, απαγορεύονται οι εκτρώσεις, ποινικοποιείται η ομοφυλοφιλία και επιβάλλονται ξανά περιορισμοί στη διαδικασία διαζυγίου. Δεκαετίες αργότερα, με την επικράτηση των αστικών αντιλήψεων και το ρεύμα του «Νεοφεμινισμού» (σοσιαλδημοκρατικός και ριζοσπαστικός), ο οποίος εμφανίστηκε τη δεκαετία του 1960 (στις ΗΠΑ και σταδιακά και σε καπιταλιστικές χώρες της Ευρώπης), και παρότι βρισκόμαστε σε περίοδο που εκδηλώνεται βαθύτατη οικονομική κρίση υπερπαραγωγής και όξυνση της αντίθεσης κεφαλαίου εργασίας (που οδηγεί και σε άνοδο του αντιιμπεριαλιστικού κινήματος), οι κύριες εκφάνσεις του φεμινισμού, ακόμη κι αν καταφέρνουν να αναγνωρίσουν τον εκμεταλλευτικό χαρακτήρα του καπιταλισμού, συχνά εξισώνουν τον καταπιεστικό ρόλο των ανδρών ως φύλου με τον καπιταλισμό ή υποστηρίζουν λαθεμένα ότι με σταδιακές μεταρρυθμίσεις (στο νομικό και ιδεολογικό εποικοδόμημα) μπορεί να ανοίξει ο δρόμος για συνολικές αλλαγές, χωρίς ταξική σύγκρουση και συνολική ανατροπή του συστήματος. Σταδιακά, μεγάλη μερίδα της μαρξιστικής διάνοησης και η πλειοψηφία των κομμουνιστικών κομμάτων, αρχίζει να παραβλέπει το αίτημα που εκφράστηκε ρητά στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο για κατάργηση της οικογένειας· μέχρι του σημείου που, αυτοπροσδιοριζόμενοι ως μαρξιστικοί πολιτικοί και ιδεολογικοί φορείς, να αναδεικνύονται σε αμύντορες των οικογενειακών αξιών, αδιαφορώντας για τον συστημικό ρόλο της οικογένειας· που ως κοινωνική δομή εντάσσεται στο πλέγμα των θεσμών και σχέσεων που συγκροτούν και αναπαράγουν την κεφαλαιοκρατική εξουσία, (γεγονός που καθιστά αναγκαίο τον επαναστατικό μετασχηματισμό και την κατάργηση της οικογένειας, ως καπιταλιστικό μηχανισμό, ώστε να είναι εφικτή η επαναστατική ανατροπή των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων κυριαρχίας και υποταγής).

Για όλους τους παραπάνω λόγους, το «Κομμουνισμός και Οικογένεια» έχει πάρα πολλά να προσφέρει σήμερα, καθώς αναπτύσσεται ξανά το γυναικείο κίνημα, παράλληλα με το αίτημα λοατκι+ για σεξουαλική απελευθέρωση. Σήμερα, τα απραγματοποίητα ιδανικά της Κολοντάι για την απελευθέρωση των γυναικών της εργατικής τάξης, φαίνονται πιο επίκαιρα από ποτέ, καθώς οι νόμιμες αμβλώσεις απαγορεύονται σε μια σειρά από «ανεπτυγμένες» χώρες (Σύμφωνα με το Κέντρο για τα αναπαραγωγικά δικαιώματα, σε παγκόσμιο επίπεδο, το 40% του συνόλου των γυναικών αναπαραγωγικής ηλικίας, 753 εκατομμύρια, ζουν σε χώρες όπου η αμβλώση περιορίζεται) όπως συνέβη για παράδειγμα στην Πολωνία και τις ΗΠΑ (ως τα πιο τρανταχτά παραδείγματα αυτής της οπισθοδρόμησης)· τη δημόσια υποδομή για εργασία φροντίδας να βρίσκεται υπό συνεχή επίθεση, από τις πολιτικές λιτότητας· αμέτρητες εργάτριες να αντι-

μετωπίζουν ακόμη μισθολογικές ανισότητες και οι ερωτικές σχέσεις να εξακολουθούν να αποτελούν προϊόν εμπορευματοποίησης. Δεδομένων αυτών των συνθηκών, και συνυπολογίζοντας την αναζωπύρωση της σοσιαλιστικής και φεμινιστικής οργάνωσης και σκέψης ανά τον κόσμο, είναι εύλογο πως όλο και περισσότεροι ξαναθυμούνται, ή ανακαλύπτουν, το έργο τής Κολοντάι. Την τελευταία δεκαετία, μάλιστα, οι ιδέες της ενέπνευσαν μια σειρά από φεμινιστικά βιβλία, όπως το «Γιατί οι γυναίκες κάνουν καλύτερο σεξ κάτω από τον σοσιαλισμό» τής Κρίστέν Γκόντσι (2018) και το «Comrade: An Essay on Political Belonging» (Τζόντι Ντιν, 2019), και συζητούνται ευρέως στους φεμινιστικούς κύκλους. Άξιο αναφοράς είναι πως φέτος πραγματοποιήθηκε η πρεμιέρα τού έργου «Αστεροειδής 2467K» στο θέατρο Μικρός Κεραμεικός, από τον Θίασο Αντάμα, το οποίο είναι βασισμένο στο μυθιστόρημα «Βασίλισσα Μαλίγκινα» τής Αλεξάνδρα Κολοντάι. Επίσης, σημαντικό ρόλο στην τρέχουσα αναβίωση του έργου τής κομμουνίστριας συγγραφέως έπαιξε και η Ντόρα Γκαρθία, με το ντοκιμαντέρ «Love with Obstacles» (2020), που είναι το πρώτο μέρος τής ταινίας μεγάλου μήκους «Amor Rojo», η οποία επιδιώκει, σύμφωνα με τη σκηνοθέτιδα, «να κατασκευάσει ένα πληρέστερο πορτρέτο τής Κολοντάι, ώστε, μέσα από την ιστορική κληρονομιά και τη θέση της στην ιστορία των ιδεών, να συνεισφέρει σε μια σημαντική ανανεωμένη άνοδο του φεμινισμού». Με δεύτερη ταινία, «If I Could Wish for Something» (2021), η Ντόρα Γκαρθία χρησιμοποιεί ως σημείο εκκίνησης την εποχή που η Κολοντάι βρίσκεται στο Μεξικό, ως σοβιετική ή πρέσβειρα, για να εξερευνήσει τις σύγχρονες φεμινιστικές και queer διαμαρτυρίες στη χώρα της.

Η εκδήλωση ενδιαφέροντος για το έργο τής Α. Μ. Κολοντάι, δεν μπορεί παρά να χαρακτηριστεί ως εξέλιξη θετική, και μέσα στο πλαίσιο αυτό σκόπιμο θα ήταν ν' αναφερθούμε στο σημαντικότερο βιβλίο της, το «Το γυναικείο ζήτημα – από την πρωτόγονη κοινωνία στη σύγχρονη εποχή». Όπως αναφέρεται και στο οπισθόφυλλο της ελληνικής έκδοσης (Σύγχρονη Εποχή, 2016): «Η επικαιρότητα του συγκεκριμένου έργου έγκειται στη διαφωτιστική του χρησιμότητα ως προς την ταξική ουσία και την ιστορικότητα της κοινωνικής θέσης τής γυναίκας, που αφορά κατά βάση τη θέση της στην κοινωνική εργασία και, ως παράγωγο, τη θέση της στην οικογένεια και τη σχέση με το άλλο φύλο». Στο εν λόγω έργο, πραγματοποιείται ιστορική αναδρομή τής εξέλιξης της γυναικείας κοινωνικής υπόστασης από την πρωτόγονη κοινωνία μέχρι τον σύγχρονο καπιταλισμό, καθώς και ανασκόπηση των μαχών που έδωσε το γυναικείο κίνημα από τα πρώτα του βήματα, την περίοδο της γαλλικής επανάστασης, μέχρι τις αρχές τού 20^{ου} αιώνα. Το βιβλίο βασίζεται σε δώδεκα διαλέξεις που έδωσε η συγγραφέας το 1921 στο πανεπιστήμιο Σβερντλόφ τού Λένινγκραντ, σε φοιτήτριες που προετοιμάζονταν για να δουλέψουν στους γυναικείους τομείς. Στόχος τής Κολοντάι ήταν ν' αποκτήσουν οι νέες γυναίκες μία γενική άποψη της μαρξιστικής θεωρίας επάνω στο γυναικείο ζήτημα. Για να το πετύχει αυτό – και ν' αποδείξει πως η γυναικεία καταπίεση είναι γέννημα της ταξικής κοινωνίας και μπορεί να ξεπεραστεί με την ανατροπή της –, εκκινεί την ανάλυσή της από την πρωτόγονη κοινωνία, συνεχίζει στο δουλοκτητικό σύστημα, τη φεουδαρχία, την περίοδο άνθισης της βιοτεχνικής παραγωγής και τελικά φτάνει στην εποχή τού καπιταλισμού, επιχειρώντας να γκρεμίσει τους αστικούς μύθους περί «γυναικείας φύσης», και να καταδείξει πως ο ρόλος τής γυναίκας στην κοινωνία,

τα πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματά της, αλλά και οι υποχρεώσεις που αναλαμβάνει εντός τού γάμου, καθορίζονται από τη θέση της στην παραγωγή διαδικασίας. Την περίοδο του πρωτόγονου κομμουνισμού, άλλωστε, η γυναίκα απολάμβανε απόλυτη ισότητα δικαιωμάτων μέσα στη φυλή, γιατί ασχολούταν με τη γεωργία, που ήταν ζωτικής σημασίας για την επιβίωση της κοινότητας. Η θέση της μέσα στην κοινωνία ανατράπηκε όταν το πρωτόγονο κοινοτικό σύστημα αντικαταστάθηκε από ένα οικονομικό σύστημα βασισμένο στην ιδιοκτησία και την εμπορευματική παραγωγή, με αποτέλεσμα τον διαχωρισμό τής κοινωνίας σε τάξεις. Η άμεση συνέπεια της ατομικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής ήταν να διαμορφωθούν νέες συνθήκες οι οποίες απαιτούσαν πλέον ένα οικιακό νοικοκυριό· το οποίο, σε αντίθεση με το κοινοτικό νοικοκυριό, θα οδηγούσε σε μια νέου τύπου κλειστή οικογένεια, εντός τής οποίας, η γυναίκα θα υποβιβάζόταν σε όργανο τεκνοποίησης και θα υποδουλωνόταν πλήρως στην εξουσία του πατέρα/συζύγου.

Αιώνες αργότερα, ο καπιταλισμός εξώθησε τις γυναίκες σε μαζική είσοδο στην παραγωγική διαδικασία και, συνεπώς, δημιούργησε τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την απελευθέρωση τους από την ανδρική καταπίεση. Φυσικά, το γεγονός πως οι γυναίκες απέκτησαν πρωτόγνωρες νομικές ελευθερίες και πολιτικά δικαιώματα στον καπιταλισμό (για όλες τους τις κατακτήσεις, βέβαια, θα έπρεπε να αγωνιστούν σκληρά), επειδή το σύστημα δημιούργησε τις κοινωνικές συνθήκες που ευνόησαν τη διαδικασία τής γυναικείας χειραφέτησης, δεν σημαίνει από μόνο του κάτι· καθότι, το ίδιο θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε και για την εργατική τάξη στο σύνολό της (από κάθε άποψη, ο προλετάριος έχει περισσότερες ελευθερίες από τον κολίγο ή τον σκλάβο). Ακόμη και με την ένταξη των γυναικών στην παραγωγή, βέβαια, η έμφυλη καταπίεση συνεχίζει να υφίσταται και διαρκώς να μετασχηματίζεται. Ακόμα και σε συνθήκες τού ανεπτυγμένου δυτικού καπιταλισμού (π.χ. Σουηδία), η θέση των γυναικών κάθε άλλο παρά απαλλαγμένη από τις έμφυλες σχέσεις εξουσίας είναι· και θα πρέπει να αντιμετωπίσουμε την πατριαρχία, ως στοιχείο τού εποικοδομήματος, το οποίο προκύπτει μεν από τις οικονομικές σχέσεις, αλλά διατηρεί σχετική αυτονομία και μετασχηματίζεται (ακολουθώντας την εξέλιξη του εκμεταλλευτικού συστήματος, συνεχίζοντας να παράγει σχέσεις εξουσίας). Σύμφωνα με τη μαρξιστική θεώρηση, στις καπιταλιστικές κοινωνίες, η συνείδηση του ατόμου καθορίζεται από τις ταξικές σχέσεις, τη θέση που έχει το κάθε άτομο μέσα στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Οι μαρξιστές φεμινιστές, λοιπόν, βλέπουν την ανισότητα των φύλων να καθορίζεται από τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και τους κοινωνικούς διαχωρισμούς που σχετίζονται με την ταξική διάρθρωση της κοινωνίας. Παρόλο που η καταπίεση του φύλου αποτελεί στοιχείο που κληρονόμησε ο καπιταλισμός από προηγούμενες κοινωνικές μορφές (βλ. Φ. Ένγκελς), η υποταγή τής γυναίκας στον άντρα θεωρείται μορφή υποδούλωσης που διατηρείται, γιατί εξυπηρετεί τα συμφέροντα του κεφαλαίου.

Επάνω στο λεπτό ζήτημα της διερεύνησης της σχέσης ανάμεσα στην τάξη και το φύλο, έχουν προκύψει πολλών ειδών θεωρητικές στρεβλώσεις. Οι συνηθέστερες είναι, είτε να γίνεται αναγωγή τού φύλου σε τάξη (μεταμοντέρνα φεμινιστικά ρεύματα), είτε η τάξη θεωρείται άφυλη (όπως σε αρκετές αναγνώσεις του παραδοσιακού μαρξισμού). Η πρώτη προσέγγιση αποκόπτει τους αγώνες για τη γυναικεία χειραφέτηση από το εργατικό

κίνημα, παραβλέποντας την ταξική καταπίεση, ενώ η δεύτερη πρεσβεύει πως το ζήτημα του φύλου είναι μια δευτερεύουσα αντίθεση που προκύπτει από τη βασική αντίφαση, οδηγώντας σε ουσιαστική υποβάθμιση του ζητήματος από την πλειοψηφία των μαρξιστικών ρευμάτων. Φτάνοντας, μάλιστα, σε σημείο, να ενσωματώνει όλη την κυρίαρχη πατριαρχική αντίληψη του καπιταλισμού και να οδηγεί την κομμουνιστική ρητορική σε αναπαραγωγή καθαρά σεξιστικών απόψεων και πρακτικών. Οι παραπάνω στρεβλώσεις, είναι ένας ακόμη λόγος για τον οποίο το έργο τής Αλεξάνδρας Κολοντάι επιβάλλεται να μελετηθεί. Η θεωρητική της ανάλυση αποτελεί σημαντική συνεισφορά στο συγκεκριμένο ζήτημα, καθώς συνδέει διαλεκτικά το φύλο με την τάξη, και εστιάζει στην ανατροπή τού καπιταλισμού, ως μόνου τρόπου για την απελευθέρωση των γυναικών (το φύλο διαπερνά την τάξη, οδηγώντας σε επιπλέον καταπίεσεις, οι οποίες δεν είναι δευτερεύουσες σημασίας για το υποκείμενο που τις βιώνει, αλλά και για το υποκείμενο που τις αναπαράγει· αναπαράγοντας, ταυτόχρονα, πτυχές τής κυρίαρχης ιδεολογίας, που θα αποτελούν προσκόμματα στον αγώνα για την αταξική κοινωνία τής έμφυλης ισότητας). Η Κολοντάι αναφέρει χαρακτηριστικά, «Η θέση τής γυναίκας είναι πάντα συνέπεια του είδους τής εργασίας που προσφέρει στη συγκεκριμένη στιγμή εξέλιξης ενός συγκεκριμένου κοινωνικό-οικονομικού συστήματος», και είναι εξαιρετικά κρίσιμο ν' αντιληφθούμε πως μεταφράζεται η παραπάνω θέση στην εποχή τού ύστερου καπιταλισμού, όπου στον δυτικό κόσμο, το είδος εργασίας που προσφέρουν οι γυναίκες δε διαφέρει σημαντικά από αυτό των αντρών. Επειδή η πατριαρχία ανήκει στο εποικοδόμημα (παράγοντας ιδεολογία, η οποία αποτελεί κομμάτι τής κυρίαρχης ιδεολογίας), δεν σημαίνει πως με την πτώση τού καπιταλισμού και την οικοδόμηση της αταξικής κοινωνίας θα εξαλειφθεί η ανισότητα αυτόματα (δίχως να αποδομηθούν οι σχέσεις εξουσίας που τη γεννούν). Το γεγονός πως, σε σύγκριση με άλλα στοιχεία τής κυρίαρχης ιδεολογίας, είναι διάχυτη σε όλα τα πεδία και δεν εκπορεύεται από έναν συγκεκριμένο μηχανισμό, ενώ συνήθως φυσικοποιείται στο όνομα της βιολογικής διαφοράς, την καθιστά εξαιρετικά ικανή να ενσωματώνεται στη συνείδηση των κοινωνικών υποκειμένων, και ιδιαίτερα πολύπλοκη ώστε να μελετηθεί επαρκώς και να γίνει πλήρως αντιληπτή.

Προσπαθώντας να ορίσουμε την πατριαρχία και τη σχέση της με τον καπιταλισμό, τη σχέση φύλου-τάξης, και τη σύνδεση μαρξισμού και φεμινισμού, θα επιστρέψουμε και πάλι στο έργο τής Α. Κολοντάι, η οποία προχωράει σε μια εκλαΐκευση των θέσεων του Φ. Ένγκελς για τη θέση τής γυναίκας από την πρωτόγονη εποχή μέχρι τα πρώτα χρόνια τής Οκτωβριανής επανάστασης, και επιδιώκει μια φεμινιστική προσέγγιση, προτείνοντας θέσεις για τον μετασχηματισμό τής οικογένειας στη σοσιαλιστική πραγματικότητα. Περιγράφοντας, όπως και ο Φ. Ένγκελς, ως διπλή, τη γυναικεία καταπίεση, όμως, κινδυνεύει να οδηγηθεί σε μια απλούστευση που θα μας εξαναγκάζει να θεωρούμε εγγενές στοιχείο τής γυναικείας ταυτότητας το νοικοκυριό και τη μητρότητα (μαζί με τα κοινωνικά καθορισμένα επακόλουθά της). Μια διπλή καταπίεση, δηλαδή, που προκύπτει από τον «βιολογικά επιβεβλημένο» περιορισμό τής γυναίκας στο σπίτι και την ανατροφή των παιδιών, σε συνδυασμό με την εκμετάλλευση των γυναικών και ως μέλη τής εργατικής τάξης.

Η παραπάνω απλούστευση είναι και ο λόγος, που ο φεμινισμός τής παραδοσιακής μαρξιστικής ανάλυσης συχνά εκλαμβάνει τη γυναίκα ως «μη-

τέρα», και αγνοεί παντελώς τον όποιο ρόλο τού πατέρα στην ανατροφή των παιδιών. Η αντίληψη αυτή αναπαράγει μια φυσικοποίηση του ρόλου τής γυναίκας, η οποία, ελλείψει κράτους πρόνοιας, θ' αναγκαστεί ν' αναλάβει το μεγαλύτερο μέρος τής οικιακής εργασίας και, συνεπώς, θα υφίσταται διπλή καταπίεση, ως γυναίκα και εργαζόμενη (η έμφυλη καταπίεση, λοιπόν, αντιμετωπίζεται ως απλό υπο-σύμπτωμα της ταξικής, ως απόρροια της απουσίας κράτους πρόνοιας). Το αποτέλεσμα αυτής της στρέβλωσης είναι: η συστηματική υποβάθμιση του γυναικείου ζητήματος (και του ζητήματος του σεξουαλικού προσανατολισμού, μορφών γάμου, οικογένειας κ.λπ.), ως κάτι που δεν αφορά τον αγώνα για την απελευθέρωση της εργατικής τάξης από τα δεσμά τού κεφαλαίου, κάτι δευτερεύον, που θα λυθεί αυτόματα με την κατάργηση της ταξικής κοινωνίας.

Αυτή η αποτυχία τού κλασικού μαρξισμού να συλλάβει ολοκληρωμένα την καταπίεση λόγω φύλου, είναι αποτέλεσμα του γεγονότος ότι ο μαρξισμός, σε μεγάλο βαθμό, παρέμεινε σχετικά αδιάφορος για το φύλο· και η σύγχρονη αριστερή διάνοηση επέδειξε ιδεολογική αμηχανία και ανικανότητα να διατηρήσει μια ολοκληρωμένη μαρξιστική θεώρηση απέναντι στους θεσμούς τής οικογένειας και τού γάμου, αδυνατώντας να τους αντιμετωπίσει ως εργαλεία τής αστικής εξουσίας και ιδεολογικούς μηχανισμούς τού κράτους· ενώ, αντίθετα, συχνά τούς αναγνώρισε ως ιδιωτικούς χώρους, βιολογικά καθορισμένους, απομονωμένους από τη δημόσια σφαίρα, εντός των οποίων ενταφίασε συνολικά και τα ζητήματα της σεξουαλικότητας.

Τα ιδεολογήματα της αστικής τάξης για «βιολογική κατωτερότητα» της γυναίκας, που συνεχίζουν να επανέρχονται μέχρι σήμερα, και η βιοκεντρική πρόσληψη του φύλου (που παραβλέπει τον τρόπο οργάνωσης της οικονομίας και τους κοινωνικούς θεσμούς που δημιουργούνται βάση αυτής, υπό το καθεστώς των οποίων οι άνθρωποι διαμορφώνουν τους κοινωνικούς τους ρόλους)· η παράβλεψη του αντιδραστικού ρόλου τής οικογενειακής δομής και τής ανάγκης τού επαναστατικού μετασχηματισμού της, η πολιτική αμηχανία απέναντι στον αγώνα για σεξουαλική απελευθέρωση και επαρκή διαχωρισμό τού βιολογικού φύλου από τον σεξουαλικό προσανατολισμό και τους κοινωνικούς ρόλους (στους οποίους προσαρμόζονται τα κοινωνικά υποκείμενα, και με βάση το βιολογικό τους φύλο), ακρωτηριάζουν τον μαρξιστικό φεμινισμό και τον εμποδίζουν ν' αποκαλύψει τον κοινό δρόμο πάλης για την ταυτόχρονη ανατροπή τής έμφυλης και ταξικής καταπίεσης· καθιστώντας αναγκαία την κριτική μελέτη τού έργου τής Α. Μ. Κολοντάι, καθώς η τελευταία, πάνω απ' όλα, επιχείρησε να γκρεμίσει τους αστικούς μύθους γύρω από τη «γυναικεία φύση», τον γάμο και την οικογένεια, με στόχο τη γυναικεία απελευθέρωση, που «θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο ως αποτέλεσμα της νίκης μιας νέας κοινωνικής τάξης και ενός διαφορετικού οικονομικού συστήματος».

Κωνσταντίνος Λίχνος

* Με αφορμή το έργο τής Α. Μ. Κολοντάι, «Το γυναικείο ζήτημα – από την πρωτόγονη κοινωνία στη σύγχρονη εποχή», εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2016.

Οι πόλεις ως παρενέργειες της ιδιωτικής ιδιοκτησίας

«Η πόλη είναι μια πράξη δράματος»
Patrick Geddes

«Οι πόλεις δεν είναι ενιαίοι
και ομοιογενείς οργανισμοί.
Αντίθετα, είναι άνισοι και ανομοιογενείς
σ' επικίνδυνο βαθμό»
Θάνος Βλαστός

Είναι τελικά οι πόλεις ένα σχετικά σύγχρονο φαινόμενο ή διαθέτουν πολύ πιο βαθιές ρίζες στην ανθρώπινη ιστορία; Όπως θα δούμε παρακάτω, όποια εκδοχή και αν επιλέξουμε υπάρχει μια κοινή, αδιαμφισβήτητη, βάση, που εξηγεί τη φύση των πόλεων. Οι πόλεις είναι ένα τεχνούργημα-τερατούργημα που προήλθε από έναν συνδυασμό ιστορικών παραγόντων οι οποίοι είχαν μια συγκεκριμένη σειρά εμφάνισης: πατριαρχική εξουσία → ιδιωτική ιδιοκτησία → εκχρηματισμένη οικονομία → χρηματοπιστωτική-καπιταλιστική οικονομία → κεφαλαιοκρατία. (Έχω αναφερθεί επανειλημμένα στο γεγονός ότι οι αρχέγονες μητρογραμμικές κοινότητες λειτουργούσαν με βάση την κοινοτική, αλληλέγγυα, ανταλλαγή και διαμοίραση αγαθών, με άλλα λόγια, οργανώνονταν με βάση μια φυσική, αντανakλαστική, οικονομία. Η εμφάνιση του νομίσματος-χρήματος ως μέσο ανταλλαγής κατέστρεψε αυτή τη φυσική, ανθρώπινη, συνθήκη και γέννησε το εμπόριο. Η ανιδιοτελής διαμοίραση των αγαθών αντικαταστάθηκε από τις ληστρικές εμπορευματικές σχέσεις).

Όταν αναφερόμαστε στην ιστορία των πόλεων, συνήθως, η πιο τυπική αναδρομή είναι η χρονική κατηγοριοποίηση σε μεσαιωνικές πόλεις → προβιομηχανικές πόλεις → βιομηχανικές πόλεις → μοντέρνες πόλεις → μεταμοντέρνες πόλεις – και πλέον πρέπει να μιλάμε για μεταψηφιακές-μετακαπιταλιστικές δυστοπικές πόλεις. Η πολεοδόμος Βίλμα Χαστάογλου στην εξαιρετική ανάλυσή της για την ιστορία και τη γέννηση των πόλεων στο κείμενό της *Το αστικό φαινόμενο και η ιστορία τού πολεοδομικού σχεδιασμού*, προσφέρει μια πολύ πιο λεπτομερή ιστορική περιγραφή για το πού και πότε εμφανίστηκαν οι πρώτες πόλεις, στην ουσία η πρώτη έντονη συγκέντρωση πληθυσμού σ' έναν αυστηρά καθορισμένο γεωγραφικό τόπο. Σύμφωνα με τις πληροφορίες που συγκεντρώνει μπορούμε να δημιουργήσουμε ένα ενδιαφέρον ιστορικό χρονοδιάγραμμα το οποίο επεκτείνεται από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι τις απαρχές τού Μεσαίωνα:

– 8.000- 4.000 π.Χ.: Πρωτονεολιθικοί οικισμοί τής νεολιθικής επανάστασης. Εντοπισμός διάσπαρτων νεολιθικών οικισμών, κατά βάση σε ορεινές θέσεις – λογικά για λόγους προστασίας. Στην Ιορδανία, η Ιεριχώ διαθέτει έκταση 16 στρεμμάτων και περιτείχιση – μια λεπτομέρεια η οποία δηλώνει την ύπαρξη πολέμων και στρατών, άρα και την ύπαρξη του πατριαρχικού συστήματος οργάνωσης διαφόρων κοινωνιών αυτής της περιόδου. (Η γέννηση του καπιταλισμού προϋπέθετε την ύπαρξη του πατριαρχικού συστήματος και της πατριαρχικής ιδεολογίας. Αντιστρόφως, αν η μητρογραμμική –και όχι μητριαρχική όπως εσφαλμένα πολλοί αναφέρουν– κοινωνική οργάνωση παρέμενε άθικτη, τότε η εμφάνιση του καπιταλισμού θα ήταν αδύνατη. Αυτό που πρώτος ο Αμερικανός Λιούις Χένρυ Μόργκαν –και μετέπειτα η Ρόζα Λούξεμπουργκ και ο Φρίντριχ Ένγκελς ονόμασε ως

πρωτόγονο κομμουνισμό, ήταν η φυσική ανεξούσια κατάσταση των μητρογραμμικών κοινωνιών, που βασίζονταν στην ύπαρξη μη εκχρηματισμένης οικονομίας και στην παντελής απουσία ιδιωτικής ιδιοκτησίας).

– 5.000 π.Χ.: Στην Κίνα εμφανίζονται οι πρώτες πόλεις, όπως η Μπαν-πο. Θα χρειαστεί να μεσολαβήσουν αρκετοί αιώνες για να δημιουργηθούν μεγαλύτερες περιστοιχισμένες πόλεις, όπως οι Ανγιανγκ και Τζεσνγκ-τζου στις πεδιάδες τού Κίτρι-νου ποταμού [περίοδος δυναστεία των Σανγκ, 1600-1028 π.Χ.]

– 3.500 π.Χ.: Εμφάνιση πόλεων στις κοιλάδες τού Τίγρη και τού Ευφράτη.

– 2.000 π.Χ.: Ανάδυση πόλεων στην κοιλάδα τού Ινδού, Χαράππα και Μοχέντζι Ντάρο.

– 400 π.Χ.: Στην κοιλάδα τού Νίγηρα εμφανίζονται πόλεις όπως το Ιμπαντάν και το Λάγος.

Το βασικότερο κοινό στοιχείο όλων των πρώιμων πόλεων ανά τον κόσμο είναι η ύπαρξη ενός εξουσιαστικού συστήματος, είτε αυτό απέρρεε από ισχυρά ιερατεία, είτε από ισχυρούς βασιλιάδες και άρχοντες. Ο Μαξ Βέμπερ, στο ιστορικό του έργο *Η πόλη* κάνει μια ιστορική αναδρομή στην εξέλιξη των τύπων των εξουσιών με βάση τις οποίες αναπτύχθηκαν οι πόλεις. Στο συγκεκριμένο έργο η ανάλυση του Βέμπερ για τη γέννηση της εξουσίας είναι υποδειγματική και θα έπρεπε να αγκαλιαστεί θερμά από το αναρχικό και ευρύτερο αντιεξουσιαστικό κίνημα και να το εντάξει στις σύγχρονες αναλύσεις του – ειδικότερα σε ότι έχει να κάνει με τη γέννηση της πατριαρχίας και του καπιταλιστικού συστήματος. Δεν υπάρχει μεγαλύτερος βαθμός αντικειμενικότητας όταν βασικές θέσεις των ριζοσπαστικών κινήματων επιβεβαιώνονται ιστορικά και από έναν αστό κοινωνιολόγο και μάλιστα στην κλίμακα του Βέμπερ). Πολλοί ιστορικοί προσθέτουν σε αυτή τη θεωρία μια πολύ ενδιαφέρουσα γεωγραφική λεπτομέρεια η οποία είναι ικανή από μόνη της να εξηγήσει όλη τη διαδικασία τής γέννησης και τής εξέλιξης των πόλεων. Σύμφωνα με αυτή, η ύπαρξη του στοιχείου τού νερού, κυρίως ποταμών, ήταν το σημείο γύρω από το οποίο αναπτύχθηκαν οι πρώτες μεγάλες σε πληθυσμό –για τα δεδομένα εκείνης της εποχής– κοινότητες οι οποίες στη συνέχεια κατασκεύασαν τις πρώτες πόλεις. Αυτό που πρέπει να τονιστεί είναι ότι το «στοιχείο τής ζωής» δεν ήταν αυτό καθαυτό που διαδραμάτισε καίριο ρόλο στην αστικοποίηση, αλλά το γεγονός ότι μέσα από την εκμετάλλευση όλων των προνομίων που προσέφερε το νερό έγινε ικανή η παραγωγή –και η αποθήκευση ταυτόχρονα– πλεονάσματος. Το απόθεμα είναι αυτό το οποίο θα δημιουργήσει ένα τρομακτικό πρόβλημα στην οργάνωση των κοινωνιών, καθώς θ' αλλάξει το μέχρι τότε σύστημα παραγωγής και ανταλλαγής, με άλλα λόγια, θα πραγματοποιηθεί μια ολοκληρωτική αναδόμηση του μέχρι τότε οικονομικού και παραγωγικού συστήματος λόγω τής ικανότητας να παράγονται διαρκώς αποθέματα τροφής και προϊόντων. Όπως ανέφερε η Βίλμα Χαστάογλου στην ανάλυσή της για τη θεωρία τού πλεονάσματος, «Η πόλη ξεκίνησε ως απομάκρυνση από την απλή, αυτάρκη, οικονομία τού χωριού. Η παραγωγή γεωργικού πλεονάσματος επέκεινα των αναγκών τής τοπικής κοινότητας έκανε δυνατή τη χειραφέτηση κάποιον ανθρώπων από τον μόχθο τής γης και δημιούργησε έτσι την ευκαιρία για εξειδικευμένες δραστηριότητες και ανθρώπινες ομάδες, που τις ασκούσαν, όπως γραφείς, τεχνίτες, ιερείς και πολεμιστές. Η παραγωγή πλεονάσματος προϋποθέτει την ανάπτυξη αρδευτικών έργων [έναν ισχυρό οικολογικό παράγοντα] και τα αποτελεσματικά αρδευτικά συστήματα προϋποθέτουν με

τη σειρά τους μια πολύπλοκη γραφειοκρατία, έδρα τής οποίας είναι η πόλη. Όμως, δεν υπάρχουν ασφαλή τεκμήρια ότι η εμφάνιση της πολιτικής εξουσίας στη Μεσοποταμία, λόγω χάρη, βασίστηκε στην ανάγκη διοικητικής διαχείρισης ενός μείζονος αρδευτικού συστήματος. Ακόμη, η ίδια η έννοια του πλεονάσματος έχει σχετική αξία. Προϋποθέτει μια αλλαγή προτεραιοτήτων, την αναδιανομή των αγαθών και υπηρεσιών από μια χρήση σε άλλη και όχι μόνο ούτε πάντα αύξηση της παραγωγής. Μ' άλλα λόγια, είναι περισσότερο πιθανό οι μεταβολές στους πολιτικούς θεσμούς να επιταχύνουν αλλαγές στην τεχνολογία και στις περίπλοκες έννοιες της αυτάρκειας και του πλεονάσματος παρά το αντίστροφο. Το απόθεμα δεν είναι αυτό καθαυτό κάτι το αρνητικό, όταν η διαχείρισή του γίνεται συλλογικά και αντιεραρχικά από όλη την κοινότητα, που είναι και η παραγωγός του και προορίζεται για μια πολύ συγκεκριμένη χρήση. Το απόθεμα, σε πρώτες ύλες, αλλά κυρίως σε εργαλεία και τροφή, είναι αναγκαίο τόσο για την συντήρηση της ίδιας της κοινότητας που το παράγει και το αποθηκεύει, όσο και για διαδικασίες έμπρακτης αλληλεγγύης σε άλλες κοινότητες. Σε ακόμη όμως πιο γενικό πλαίσιο, το απόθεμα είναι η βασική «αποθήκη τής εξέλιξης» για πάσης φύσεως κοινότητες. Αν και θα μπορούσαμε να δούμε και μια άλλη εκδοχή, αυτή που ακολούθησαν κάποιες ινδιάνικες φυλές τής Βορείου Αμερικής, που δεν διατηρούσαν αποθέματα, η ουσία είναι ότι αποτελεί ένα αναγκαίο μέσο αυτοσυντήρησης και έμπρακτης αλληλεγγύης. (Πολλές ινδιάνικες φυλές ακολούθησαν το αντανάκλαστικό, αναρχικό σύστημα της φυσικής οικονομίας όπου παράγονται αποκλειστικά και μόνο οι ποσότητες που είναι αναγκαίες για την εξυπηρέτηση των αναγκών των ατόμων της κοινότητας/χωριού και ποτέ μεγαλύτερες. Το γεγονός ότι πολλές ινδιάνικες φυλές δεν δημιούργησαν ποτέ πόλεις, αλλά οργανώθηκαν με κολεκτιβιακό-κοινοβιακό τρόπο, π.χ. τα γνωστά ayllu, οφείλεται στην αναρχοκομμουνιστική φιλοσοφία τους του εργαζομαι για να παράγω αυτά που έχω ανάγκη. Υπάρχουν διασωσμένες αναφορές από ανθρώπους που ακολούθησαν τους Ισπανούς κονκισταντόρες –για παράδειγμα βλέπε συνολικά το εξαιρετικό έργο που άφησε ο Τσαρλς Ντε Γουλφ Μπρόουνελ και κυκλοφορεί μεταφρασμένο στα ελληνικά από τις εκδόσεις Στοχαστής– που αναφέρουν μια εξαιρετική λεπτομέρεια που αφορά το παραγωγικό μοντέλο το οποίο κι εφάρμοζαν. Όταν οι Ισπανοί κατακτητές προσέφεραν στους ινδιάνους καλύτερα και πιο ανθεκτικά εργαλεία, οι ινδιάνοι δεν τα χρησιμοποίησαν για να είναι πιο παραγωγικοί, να παράγουν δηλαδή περισσότερα αγαθά μέσα στον ίδιο χρόνο, αλλά για να παράγουν στο λιγότερο δυνατό χρόνο τις αναγκαίες ποσότητες αγαθών).

Την ίδια στιγμή, το απόθεμα αποτέλεσε και τον βασικό παράγοντα σύμφωνα με τον οποίο δομήθηκε το παγκόσμιο εμπόριο, αναπτύχθηκε η εκ φύσεως ληστρική, εκχρηματισμένη, οικονομία και κατασκευάστηκαν οι πρώτες πόλεις – αρχικά γύρω από παραθαλάσσιες περιοχές όπου μπορούσαν να κατασκευαστούν λιμάνια. Οι πόλεις οφείλουν πραγματικά την ύπαρξή τους σ' έναν παρασιτικό, μη ανθρώπινο, παράγοντα, που είναι ο ιδιωτικός πλούτος, ο οποίος απέκτησε λόγο ύπαρξης και, κυριολεκτικά, αξία μόνο κατά την εμφάνιση της βασιλείας και ενισχύθηκε από πατριαρχικές πολεμοχαρείς φυλές, που είχαν τη συνήθεια να συγκεντρώνουν λάφυρα κατά τις κατακτήσεις τους. (Ο πλούτος ήταν το μοναδικό κίνητρο για να μπορούν οι στρατηγοί να συνεχίζουν να έχουν δίπλα τους τους στρατιώτες να πολεμούν γι' αυτούς.

Επίσης, τα μεγάλα στρατεύματα, εκτός από χρυσάφι και αίμα, είχαν ανάγκη και από γυναίκες – πέραν των βιασμών και των μαζικών αρπαγών γυναικόπαιδων, απολάμβαναν και τη συντροφιά των παλλακίδων). Ακόμη και αν σκεφτούμε τις μεσαιωνικές πόλεις, που διατηρούσαν ακόμη μια ανθρωποκεντρική λειτουργία και σε τίποτα δεν θύμιζαν τις σημερινές, αμιγώς, κεφαλαιοκεντρικές μεταμοντέρνες πόλεις, η ιστορία απέδειξε ότι τα δύο πρώτα στάδια εμφάνισής τους ανήκουν σε δύο αντιλαϊκές – αντικοινωνικές τάξεις, τους βασιλιάδες και τους εμπόρους – όπου στην τελευταία συμπεριλαμβάνεται και η μικρομεσαία τάξη. Αν μεταφέρουμε τα δεδομένα που επικρατούσαν την περίοδο των απαρχών τού Μεσαίωνα και, ιδίως αυτών τού 11^{ου} αιώνα, που θεωρητικά εμφανίζονται οι πρώτες οργανωμένες μεσαιωνικές πόλεις, βλέπουμε ότι η ισχύς τής μεσαιας τάξης, στη διαμόρφωση του αστεακού τοπίου, παραμένει η ίδια μέχρι και σήμερα. (Ο πατέρας τού αναρχοκομμουνισμού Πιέτρ Κροπότκιν είχε απόλυτο δίκιο που είδε ιστορικά τα πρώτα κράτη να σχηματίζονται κατά τον ενδέκατο αιώνα, καθώς τότε σχηματίζονται και οι πρώτες μεγάλες εμπορικές μεσαιωνικές πόλεις. Η σχέση τής γέννησης του κράτους με τη γέννηση των πόλεων είναι αλληλένδετη, γι' αυτό και η ολική καταστροφή του θα έρθει μόνο με την ταυτόχρονη καταστροφή των πόλεων. Αν δεν συμβεί αυτό, αν το επαναστατικό όραμα της κοινωνικής χειραφέτησης δεν περιλαμβάνει μαζί με την κατάργηση της εξουσίας και την κατάργηση των πόλεων, ως μοντέλο κοινωνικής οργάνωσης, τότε είναι σίγουρο ότι θ' αποτύχει). Η τάξη των μικροαστών –και όχι μόνο των μεσοαστών– αποδείχθηκε ιστορικά η πιο αδίστακτη, καθώς είναι αυτή που από τότε μέχρι και σήμερα διαλύει την όποια συνοχή τού κοινωνικού ιστού στις πόλεις, καθώς λειτουργεί πάντα με μοναδικό αυτοσκοπό το προσωπικό της όφελος. Όπως ανέφερε ο Θωμάς Μαλούτας στο κείμενό του Κοινωνιολογία τής πόλης: Παραδοσιακά ερμηνευτικά σχήματα, σύγχρονες συζητήσεις και ο ελληνικός αστικός χώρος, «Για τα μεσαία και τα υψηλότερα κοινωνικά στρώματα κυριάρχησε η λογική τής περιουσιακής αναβάθμισης και τής κερδοσκοπίας στον στεγαστικό τομέα, με την εκμετάλλευση μηχανισμών [αντιπαροχή] και νέων ευκαιριών [αύξηση συντελεστών δόμησης], η οποία οδήγησε σε επιλογές που αθροιστικά υπήρξαν εξίσου προβληματικές για τη βιωσιμότητα της πόλης και, ιδιαίτερα, για τις περιοχές γύρω από το κέντρο, όπου κυρίως αναπτύχθηκαν οι συγκεκριμένες επιλογές. Τα στρώματα αυτά κληροδότησαν την υποβάθμιση των σχετικών περιοχών σε παλαιούς και νέους κατοίκους περιορισμένων οικονομικών δυνατοτήτων και μετακινήθηκαν στη λιγότερη επιβαρυσμένη περιφέρεια της πόλης».

Οι πόλεις κατασκευάστηκαν από την πιο απάνθρωπη συνταγή, που αρχικά περιλάμβανε την εδραίωση ενός πρώιμου εξουσιαστικού μηχανισμού ελέγχου [βασιλεία], την αντικατάσταση της κοινοτικής μη-ιδιοκτησίας από την ιδιωτική ιδιοκτησία και την κατάργηση της φυσικής αλληλεγγύης μη εκχρηματισμένης οικονομίας. Η αρχιτέκτονας και πολεοδόμος Βίλμα Χαστάογλου στο κείμενό της Το αστικό φαινόμενο και η ιστορία τού πολεοδομικού σχεδιασμού αναφέρθηκε στην ιστορία τής γέννησης της πολεοδομίας ως ένα εργαλείο των αρχόντων για τον έλεγχο των κοινωνιών και της φύσης, «Κατά την πρώτη περίοδο – από την αυγή τού αστικού πολιτισμού μέχρι τον Μεσαίωνα– η πολεοδομία εξυπηρέτησε κυρίως τις ανάγκες κατοχύρωσης και επέκτασης της πολιτικής και στρατιωτικής ισχύος, αναλαμβάνοντας σημαντικές δράσεις για να δαμάσει τη φύση. Τα

μεγάλα ανατολικά και ευρωπαϊκά βασίλεια χρησιμοποίησαν την ίδρυση πόλεων για να εδραιώσουν την εξουσία τους, τόσο με την επέκταση της στρατιωτικής τους παρουσίας, όσο και με τη διοικητική, εμπορική και πολιτιστική τους επίδραση και εξάπλωση». (Η θέση της έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς τοποθετεί τη γέννηση της πολεοδομίας πολύ πριν την περίοδο της σύγχρονης πολεοδομίας, η οποία βασίστηκε στις προτάσεις και στα έργα ουτοπιστών όπως οι Ρόμπερτ Όουεν [1771- 1858], Ανρί ντε Σαιν-Σιμόν [1760-1825], Σαρλ Φουριές [1772-1837] και Ετιέν Καμπέ [1788- 1856] – στη λίστα αξίζει να προσθέσουμε και τον Τομάζο Καμπανέλα όπου η ουτοπία του Η πολιτεία τού ήλιου, η οποία γράφτηκε το 1602, μπορεί να χαρακτηριστεί και ως μια από τις πρώιμες αναρχίζουσες ουτοπίες). Είναι, λοιπόν, φανερό ότι από την εμφάνιση των πρώτων πόλεων μέχρι και σήμερα δεν έχει γίνει καμία απολύτως αλλαγή στους μηχανισμούς ελέγχου. Η εξουσία και η δύναμη διαμόρφωσης και ανάπτυξης των πόλεων που είχαν κάποτε στα χέρια τους άρχοντες, βασιλιάδες και μεγάλοι στρατηγοί, σήμερα την έχουν ιδιοκτήτες και κεφαλαιοκράτες. Όπως προαναφέρθηκε, την ίδια ευθύνη που έχει το παγκόσμιο μονοπωλιακό κεφάλαιο –το οποίο για την εφαρμογή μιας κερδοφόρας επένδυσης είναι ικανό να ελέγξει τους κυβερνητικούς μηχανισμούς μιας χώρας–, έχει και ο μικρο-ιδιοκτήτης που αν θα δώσει αντιπαροχή το μικρό του οικόπεδο μπορεί να συμβάλει στη μετατόπιση ολόκληρων, αδύναμα οικονομικά, κοινωνικών ομάδων μιας περιοχής. Όπως πολύ σωστά ανέφερε ο Δημήτρης Οικονόμου στο κείμενό του Η περιβαλλοντική διάσταση της πολεοδομικής πολιτικής στη μεταπολεμική Ελλάδα, «Η αναγωγή του κυκλώματος καταπάτησης [ενίοτε] → παράνομη κατάκτηση → αυθαίρετη δόμηση → εκ των υστέρων νομιμοποίηση και ένταξη στο σχέδιο πόλης σε βασικό μηχανισμό παραγωγής χώρου και οικιστικής ανάπτυξης».

Οι πόλεις είναι εκ των πραγμάτων αδύνατο να αποκτήσουν ανθρώπινο πρόσωπο και μια νέα λειτουργία υπέρ των ανθρώπων και όχι υπέρ τού κράτους και τού κεφαλαίου. Μια υγιής ανεξούσια κοινωνία δεν μπορεί να οργανωθεί και να στηριχθεί στο μοντέλο των πόλεων, όποιες μορφής και τύπου κι αν είναι αυτή – ούτε καν στις κηπουπόλεις, που ως σχέδιο είναι εμπνευσμένες από το όραμα τού ουτοπικού σοσιαλισμού. Η ανθρωπότητα, αν θέλει την πραγματική απελευθέρωσή της από την ιδιωτική ιδιοκτησία, τη ληστρική, εκχρηματισμένη, οικονομία, την εξουσία και τους πάσης φύσης δυνάστες της, πρέπει να οργανωθεί σε μικρές, πολυπληθείς, αυτόνομες, κοινότητες. Πρέπει να εφαρμόσει μια νέα αρχιτεκτονική, που θα ακολουθεί απόλυτα και θα εξυπηρετεί στο μέγιστο βαθμό τις νέες ιδέες, γι' αυτό και θα βρίσκεται σε πλήρη αρμονία, ισορροπία και συνεργασία με το φυσικό περιβάλλον. Για να καταστραφεί το καπιταλιστικό σύστημα, πρέπει πρώτα να καταστραφούν οι πόλεις και πάνω στα συντρίμια αυτών να χτιστεί η νέα ανθρώπινη κοινωνία των αυτόνομων κοινοτήτων.

Ευστράτιος Τζαμπαλάτης

* Με αφορμή το έργο, «Η βιώσιμη πόλη», συλλογικό, εκδόσεις Στοχαστής, Αθήνα, 2000.

Για την Προλεταριακή Πολιτιστική Επανάσταση

Εναντίον τής κατασυκοφάντησης της ΜΠΠΕ, γράφεται αυτό το κείμενο, και θα ακολουθήσουν κι άλλα με επίκεντρο τη σημασία της στα πλαίσια της κοινωνικής ανατροπής και της διαδικασίας συγχρότησης της σοσιαλιστικής κοινωνίας. Η μεταμόρφωση του ανθρώπου τής φεουδαρχικής και καπιταλιστικής κοινωνίας σε άνθρωπο του σοσιαλισμού, απαιτεί μία διαρκή επανάσταση. Μία επανάσταση που ταυτόχρονα διαπερνά τόσο το εξωτερικό περιβάλλον— φύση, όσο και την προσωπικότητα του ατόμου. Βασικό πρόβλημα στις πρώτες σοσιαλιστικές επαναστάσεις του 20^{ού} αιώνα ήταν τα φανερά και τα εσωτερικευμένα υπολείμματα της αστικής τάξης και νοοτροπίας αυτής. Η συνείδηση του λαού δεν είχε αναμορφωθεί ολοκληρωτικά (γεγονός που απαιτεί γενεές επί γενεών) και στο εποικοδόμημα εξακολουθούσαν να επιβιώνουν στοιχεία του αστισμού πολλαπλών μορφών κι εφαρμογών. Στην Κίνα, μολονότι οι επαναστάσεις προκύπτουν ως κορύφωση οικονομικών, πολιτικών κ.ά. κρίσεων, δεν υπήρξε κάτι αντίστοιχο· ίσα ίσα, η αγροτική και βιομηχανική επέκταση διαρκώς κέρδιζε έδαφος. Ακριβώς σε αυτό το σημείο εντοπίζεται η αναγκαιότητα της ΜΠΠΕ, στο σημείο κατά το οποίο πρέπει οι ταξικές δυνάμεις να ξεκαθαρίσουν την πορεία και την κατεύθυνση που θ' ακολουθήσει η κοινωνία. Στη βάση τής ΜΠΠΕ βρέθηκε το ζήτημα της εξουσίας, ποιός θα την ελέγχει υπέρ ποιού κι εναντίον τίνος. Επρόκειτο για ταξική πάλη, για τον καθορισμό των συλλογικοτήτων που θα συμμετείχαν στην άσκηση καθοδήγησης, για το αν τα άτομα που θα απάρτιζαν τις συλλογικότητες αυτές θα ανήκαν στην εργατική τάξη ή στην αστική. Μία ταξική πάλη στην έκβαση της οποίας θα κρινόταν, σε πρώτο επίπεδο, εάν η Κίνα θα συνέχιζε στον δρόμο τής σοσιαλιστικής οικοδόμησης ή θα ανατρεπόταν αυτή η πορεία και θα επέστρεφε στον καπιταλισμό.

Η απάντηση πριν την έναρξη του ταξικού αγώνα βρισκόταν ήδη στη νίκη του 1949. Μολονότι η εργατική τάξη ηγήθηκε αυτής, στόχοι τής επαναστάσης ήταν η φεουδαρχία και η καπιταλιστική γραφειοκρατία, στο εσωτερικό, και ο ιμπεριαλισμός, στο εξωτερικό. Με τη νίκη του 1949 υπονομεύτηκε η γραφειοκρατική καπιταλιστική δύναμη των γαιοκτημόνων και ο ξένος δάκτυλος εκδιώχθηκε από τη χώρα. Έτσι, ανοίχτηκε ο δρόμος, τόσο με προοπτική τον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό, όσο και την καπιταλιστική ανάπτυξη. Αυτή η νίκη, ωστόσο, δεν καθόρισε ποιόν από τους δύο δρόμους θα επέλεγε η Κίνα. Αμέσως ξεσπά η αντίθεση ανάμεσα στην εργατική τάξη και την αστική. Μέσα στο Κομμουνιστικό Κόμμα οι γνώμες για τον τρόπο χειρισμού αυτής της διαπάλης διχάστηκαν και με την ΜΠΠΕ βγήκαν στην επιφάνεια. Αυτή η διαπάλη έφερε στο προσκήνιο και τον παράγοντα τον οποίο αναφέραμε στην αρχή, αυτόν του μετασχηματισμού όχι μόνο των οικονομικών δομών και των πολιτικών θεσμών, αλλά και του ανθρώπου εξ ολοκλήρου. Για να κατορθώσει η εργατική τάξη να στερεώσει τον σοσιαλισμό, είναι απαραίτητο να μετασχηματίσει την υπερδομή. Να μετασχηματίσει την ιδεολογία, την κουλτούρα, τα ήθη και τα έθιμα, καθώς και τους συλλογικούς θεσμούς που αναπαράγουν τις αρχές του κοινωνικού συνόλου, όπως το σχολείο, την οικογένεια, τα εργατικά σωματεία, τα θρησκευτικά ιδρύματα, τα θέατρα, τους εκδοτικούς οίκους, τις επιστημονικές ενώσεις. Εξάλλου, ο σοσιαλισμός δεν είναι μία φόρμουλα άμεσης εφαρμογής, αλλά συνεπάγεται

διαρκές πέρασμα από μία κατάσταση στην επόμενη. Στο πρώιμο στάδιο της σοσιαλιστικής οικοδόμησης, ο σοσιαλισμός φέρει μέσα του τις αντιφάσεις και τις ανισότητες. Αυτές κληρονομούνται από γενιά σε γενιά, από την παλιά κοινωνία· και όσο καιρό υπάρχουν αυτές οι ανισότητες, θα αναπαράγονται πτυχές τής αστικής ιδεολογίας.

Στα πλαίσια της διαπάλης αυτής, από τη μία πλευρά ήταν εμφανής η εθνική αστική τάξη, η οποία ως τάξη δεν διέθετε πια καμία θέση στην οικονομία ή τον κρατικό μηχανισμό, ωστόσο ως άτομα, ξεχωριστά, ήταν παρόντα στις παραγωγικές σχέσεις. Ορισμένοι εξ αυτών εργαζόνταν ως διευθυντές των εταιρειών που απαλλοτριώθηκαν από την επανάσταση. Επίσης, πολλοί εξ αυτών ήταν διανοούμενοι ενταγμένοι στο εκπαιδευτικό σύστημα και τα πανεπιστημιακά ιδρύματα. Παράλληλα, πέραν των αστών, οι αγρότες τής Κίνας με ένα ελάχιστο υπόβαθρο μικρής ιδιοκτησίας, αποτελούσαν φορείς τής αστικής ιδεολογίας. Όλοι τους έγιναν στόχος τής ΜΠΠΕ, κάνοντας ωστόσο διάκριση ανάμεσα σε όσους πήραν θέση υπερ του καπιταλισμού δρόμου εξαιτίας χαμηλού επιπέδου συνείδησης και στους αδιάλλακτους που αντιτάσσονταν στον σοσιαλισμό. Οι δεύτεροι, ως συνειδητή αντεπαναστατική δύναμη, αντιμετώπιστηκαν ως εχθροί του λαού. Πίσω τους ήταν πάντα έτοιμα να ανασυνταχθούν τ' απομεινάρια των γαιοκτημόνων του παλαιού καθεστώτος, που μετρούνταν σε εκατομμύρια. Στο σύνολό τους, κατείχαν θέσεις μέσα στο ΚΚΚ, στην κυβέρνηση, στον στρατό, στον κρατικό – διοικητικό – μηχανισμό, την κουλτούρα, την εκπαίδευση.

Βασικό ζήτημα, αυτό της γεωργίας. Το ερώτημα το οποίο έθεταν οι αντιμαχόμενες δυνάμεις τής εποχής ήταν εάν θα υποστηριχθεί η συλλογή γεωργία, προχωρώντας σταδιακά από τις κατώτερες μορφές συλλογικής οργάνωσης στις ανώτερες, με τελικό σκοπό να μετατραπεί η γη σε υπόθεση όλου του λαού ή εάν θα έπρεπε να γίνουν υποχωρήσεις στην ατομική ιδιοκτησία και το ελεύθερο εμπόριο· να βασιστεί επομένως η παραγωγή στο εκάστοτε ατομικό νοικοκυριό, εξαγοράζοντας τους αγρότες, αντί της κινητοποίησής τους στην επαναστατική ανατροπή των όρων ζωής. Αυτοί οι δύο δρόμοι εκπροσωπούσαν από συνθήματα του Προέδρου Μάο και του Λιού Σάο Σι. Στην περίπτωση του Προέδρου Μάο, το παράδειγμα δινόταν από το κοινόβιο Τατσάϊ, της επαρχίας Σανσί, που με πρωτοβουλία και αυτοπεποίθηση μετέβαλλε το φυσικό περιβάλλον, αυξάνοντας τα επίπεδα ποιότητας ζωής των μελών του, αύξησε επιπλέον την αγροτική παραγωγή, ανοικοδόμησε τις κατοικίες του χωριού, ενώ εγκαινίασε και σειρά προγραμμάτων βιομηχανικού χαρακτήρα ως συμπληρωματικών στο γεωργικό εισόδημα. Ο Πρόεδρος Μάο εξ αρχής έδινε ιδιαίτερη βαρύτητα στη μαθητεία τής συνεργασίας στην ύπαιθρο, προτού περάσουμε στο στάδιο της μηχανοποίησης, σε αντίθεση με τον Λιού Σάο Σι που υποστήριζε τη μηχανοποίηση της γεωργικής παραγωγής και μόνο όταν τεθούν οι βάσεις αυτής τότε θα έχουν αναπτυχθεί και οι προϋποθέσεις για το πέρασμα στο επίπεδο των συλλογικών μονάδων παραγωγής. Ο τελευταίος έθετε ως προτεραιότητα τις παραγωγικές δυνάμεις, γη, τεχνική, μηχανήματα, εργατική δύναμη σε σχέση με τις παραγωγικές σχέσεις. Από την άλλη πλευρά, ο Πρόεδρος Μάο, υπογράμμιζε την αλληλεπίδραση των παραγωγικών δυνάμεων, των παραγωγικών σχέσεων και του εποικοδομήματος. Ο σοσιαλισμός δεν είναι απλά και μόνο ζήτημα σύγχρονης τεχνικής και τεχνολογικής παραγωγής, αλλά και ζήτημα ριζικού μετασχηματισμού τής ανθρώπινης συνείδησης, των ανθρωπίνων σχέσεων και κινήτρων.

Είναι ζήτημα αποδέσμευσης της ενεργητικότητας και της δημιουργικότητας των μαζών, εξατομικεύοντας τις ιδιαίτερες ικανότητες κάθε μέλους τής κοινωνίας. Αν κανείς δώσει αποκλειστικά έμφαση στην τεχνική και λησμονήσει την ταξική πάλη, αν κανείς αποπειραθεί να μεταβάλλει μόνο τις παραγωγικές μεθόδους, δίχως να πειράξει τις παραγωγικές σχέσεις και τη συνείδηση αυτών, τότε οι παραγωγικές σχέσεις και η συνείδηση που παράγουν θα καθρεφτίζουν την αστική ιδεολογία διαρκώς κι αδιαλείπτως. Επομένως, το σύνθημα του Λιού Σάο Σι «να κυβερνά η τεχνική» δεν είναι εναλλακτικός δρόμος για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού, αλλά δρόμος απευθείας παλινόρθωσης του καπιταλισμού. Δεν είναι τυχαίο ότι η υιοθέτηση της γραμμής του Λιού Σάο Σι «να κυβερνά η τεχνική» οδήγησε στην εξάρτηση από την προχωρημένη ξένη τεχνολογία των καπιταλιστικών κρατών, υπονομεύοντας την πρόοδο και την πορεία τής Κίνας προς τα εμπρός.

«Είναι εντελώς φανερό ότι όλο το πρόβλημα συνδέεται άμεσα με το πρόβλημα του αν στην Κίνα θα χτιστεί ο σοσιαλισμός ή ο καπιταλισμός. Η σοσιαλιστική επανάσταση πρέπει να στηριχτεί στον εαυτό της γιατί κανένα ιμπεριαλιστικό κράτος δεν θα βοηθήσει την Κίνα να χτίσει τον σοσιαλισμό. Αν πρέπει να εισαχθεί περισσότερη τεχνική από το εξωτερικό, τότε το τίμημα για την εισαγωγή της δεν μπορεί παρά να είναι υποχώρηση από τον σοσιαλισμό σε κάποια μορφή εκσυγχρονισμού, που θα εγκρίνεται από τους τεχνολογικά προχωρημένους. Κι ακόμα περισσότερο, εάν κάποιος βασίζεται στους ιμπεριαλιστές για προχωρημένη τεχνική, τότε πρέπει να βασιστεί σ' αυτούς και για τη διεύθυνση, το μάρκετινγκ και για τις εκπαιδευτικές παγίδες που την περιστοιχίζουν. Ο εκσυγχρονισμός εμφανίζεται μέσα σ' ένα συμπληρωμένο σύνολο με τη ετικέτα αστικό. Η ανεξαρτησία, το να βασίζεται κανείς στις δικές του δυνάμεις, οδηγεί προς τον σοσιαλιστικό δρόμο, και ανοίγει τις δυνατότητες για μια γρήγορη πρόοδο, επειδή βγάζει στην επιφάνεια τη δημιουργική δύναμη και τον ενθουσιασμό του λαού. Ο δρόμος τής τεχνικής που εισάγεται απ' έξω και που είναι περιορισμένη με ένα σωρό κανόνες και περιορισμούς, είναι πολύ αργός σε σύγκριση με τον δρόμο που δίνει προτεραιότητα στον λαό και τον αφήνει να κυβερνήσει την παραγωγή» (σελ. 54). Και πιο κάτω, «Ένα σύστημα με υλικά κίνητρα κέρδους δομεί αναπόφευκτα μέσα στην παραγωγική εργασία μια τραχύτητα και δυσκαμψία που δυσκολεύει κάθε αλλαγή. Βασίζεται σε μια υψηλή ανάπτυξη ειδικευμένων ικανοτήτων για έναν πολύ περιορισμένο αριθμό ανθρώπων και δημιουργεί σε διάφορα άτομα ένα προσωπικό συμφέρον στο ιδιαίτερο παραγωγικό στάδιο και ικανότητα που κατέχουν, δίνοντάς τους έτσι τη δυνατότητα να κερδίζουν περισσότερα από άλλους ανθρώπους που δουλεύουν σε κάποιο άλλο τμήμα του εργοστασίου. Στην πραγματικότητα δημιουργείται μια σειρά από μικρά βασίλεια που προξενούν ανισότητα, διαιρούν τους εργάτες αναμεταξύ τους και καλλιεργούν τον ατομικισμό, τον τεχνικό εγωισμό και τον ελιτισμό» (σελ. 112-113).

Αντίστοιχα με τη γεωργία, η εκπαίδευση και η εκπαιδευτική πολιτική μετατράπηκαν σε πεδίο αναφοράς τής ΜΠΠΕ, καθώς το ζήτημα της επαναστάσης είναι άμεσα συνδεδεμένο με τις επόμενες γενεές που θα πάρουν την ευθύνη της στα χέρια τους. Η συνείδηση των επόμενων γενεών θα διαπλαστεί μεταξύ άλλων και από την εκπαίδευση και τη διαπαιδαγώγηση που θα λάβουν. Τη δεκαετία του '50 και του '60 έγινε φανερό πως οι αστοί διανοούμενοι που εξουσίαζαν τα περισσότερα σχο-

λεία και κατείχαν τις περισσότερες πανεπιστημιακές έδρες, εκπαιδευαν τη νέα γενιά σύμφωνα με τα δικά τους πρότυπα. Για να μετασχηματιστεί η κινεζική εκπαίδευση σε σοσιαλιστική και να παράγει κομμουνιστές ειδικούς, έπρεπε να ανατραπούν οι όροι λειτουργίας των δομών της εκπαίδευσης, να επανεκπαιδευτούν οι δάσκαλοι, να εισαχθεί ένα νέο πρόγραμμα μαθημάτων σε συνδυασμό με την έρευνα και την εργασία. Η διαπάλη ανάμεσα στους μαθητές και τους δασκάλους, τους φοιτητές και τους καθηγητές, γρήγορα πέρασε τα όρια των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και συνδέθηκε με τα εργοστάσια και τα κοινόβια. Αντίστοιχα, ομάδες εργατών, αγροτών με συνθήματα γύρω από τη Σκέψη Μάο Τσε Τουνγκ συγκροτήθηκαν υπερασπίζόμενες την κατεστημένη τάξη πραγμάτων. Η εδραίωση της επαναστατικής εξουσίας ήταν εγγεγραμμένη απαιτητικό. Στην περίπτωση της Κίνας είχε να αντιμετωπίσει δύο τάσεις που δυσκόλευαν την εδραίωση αυτή. Από τη μία πλευρά, οι υπερ-αριστερές ομάδες πέραν της ανατροπής ηγετικών προσωπικοτήτων της αντίδρασης, προχώρησαν πιο μακριά, φτάνοντας στην απαίτηση κατάργησης όλων των παλιών στελεχών. Η δεύτερη τάση ήταν μία στάση αντίδρασης στην πρώτη. Υπό το βάρος της απομάκρυνσης παλιών στελεχών και ορισμένες αδικίες που έλαβαν χώρα εις βάρος πολλών και εγνωσμένης συνείδησης επαναστατών, τάχθηκαν αποφασιστικά στην αποκατάσταση όχι μόνο των καλών επαναστατικών στελεχών, αλλά και όλων των στελεχών, δίχως διάκριση. Και οι δύο τάσεις ήταν στην ουσία τους αντεπαναστατικές. Η δε δεύτερη, η αποκατάσταση όλων ανεξαιρέτως των στελεχών σήμαινε την επαναφορά ατόμων προσκείμενων στον καπιταλισμό, που θα υπονόμευαν τα επιτεύγματα της ΜΠΠΕ.

Ο Πρόεδρος Μάο και η πολιτική γραμμή που υποστήριξε δεν ήταν ούτε με τη μία, ούτε με την άλλη τάση, αλλά με αυτήν που υποστήριξε τη συλλογική κινητοποίηση της κοινωνίας, κερδίζοντας το πολιτικό κέντρο κι απομονώνοντας τους αδιάλλακτα αντιδραστικούς.

Αντώνης Ε. Χαριστός

* Με αφορμή το βιβλίο του Wiliam Hinton, «Πολιτιστική επανάσταση στην Κίνα. Ένας σταθμός στην ιστορία», εκδόσεις Κύτταρο, Αθήνα, 1975.

Η Ρόζα, ο Λένιν, το Κόμμα & η Δημοκρατία

Μια αρκετά διαδεδομένη, ωστόσο πρόδηλα λανθασμένη και συνειδητά διαστρεβλωμένη, αντίληψη, είναι αυτή που επισημαίνει μια ριζική σχάση μεταξύ Ρόζας Λούξεμπουργκ και Β. Ι. Λένιν αναφορικά με το κόμμα νέου τύπου, αλλά και αναφορικά με το ζήτημα τη δημοκρατίας. Ο δεισμός Κόμμα-Δημοκρατία είναι εξαιρετικά σημαντικός, όπως και εξαιρετικά χρήσιμος, προκειμένου να κατανοηθεί και να προσληφθεί η σχέση πρωτοπορίας-κινήματος στα πλαίσια της μαρξικής κοσμολογίας, ακριβώς γι' αυτό, οι πρωτόπλαστοι αφορισμοί, όπως και οι αφελείς τεχνητές διαρρήξεις, δε συμβάλλουν σε μια τέτοια προοπτική.

Υπό αυτή τη θέαση, λοιπόν, συνιστά άτοπη επιλογή να κατασκευάζεται μια εργαλειική διάρρηξη μεταξύ Β. Ι. Λένιν και Ρόζας Λούξεμπουργκ αναφορικά με την αναγκαιότητα του κόμματος,

όπως και σε σχέση με την πρόληψη της δημοκρατίας σε οντολογικό επίπεδο, καθώς αμφότεροι συνομολογούσαν περί του καθοριστικού ρόλου της πρωτοπορίας και περί της αναγκαιότητας του δημοκρατικού χαρακτήρα της εργατικής εξουσίας. Η διαφωνία τους ήταν τελείως διαφορετική, πολύ πιο ιδιαίτερη και εκκωφαντικά πιο λεπτή, ακριβώς γι' αυτό εκφεύγει της χονδροειδούς φλυαρίας που υποδύεται τη θεωρία, αξιοποιώντας με χαρακτηριστική αμετροέπεια ιδεοληπτικά φληναφήματα, που αναζητούν εναγωνίως να εγκλωβίσουν τη λενινιστική σκέψη στη φτωχή επικράτεια της γραφειοκρατίας και την προσέγγιση της Ρόζας Λούξεμπουργκ στους οκνηρούς τόπους της αστικής δημοκρατίας.

Υφίστατο, ωστόσο, διαφωνία μεταξύ Β. Ι. Λένιν και Ρόζας Λούξεμπουργκ; Ναι, φυσικά και υφίστατο, αλλά αυτή αφορούσε στην προοπτική του κόμματος και στην προοπτική του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού και πρόδηλα δεν αποτελούσε πλευρά μιας στείρας αντιπαράθεσης με επίδικο είτε την αστική δημοκρατία, είτε τη μη αναγκαιότητα του κόμματος. Το διακύβευμα ήταν πολύ πιο σημαντικό και ακριβώς γι' αυτό κινείτο εκτός των ορίων της αστικής δημοσιολογίας και εστίαζε αφενός στους όρους και τις προϋποθέσεις για την πραγματοποίηση στην πράξη της αναγκαιότητας του επαναστατικού κόμματος ως το γέννημα της αντίρροπης κίνησης στο μαλακό υπογάστριο της καπιταλιστικής κυριαρχίας, η οποία είναι αυτή που μετασχηματίζει τη διάχυτη άρνηση, το διασταλτικό πάθος, απαγκίστρωσης από τα κανονιστικά πλαίσια της καπιταλιστικής συνθήκης, σε μια αδιανόητη κατάφαση η οποία αναφύεται στο ιστορικό πεδίο με τη μορφή του επαναστατικού κόμματος, ως το συλλογικό διαλεκτικό απόσταγμα μιας ατελείωτης οδύνης.

Το κόμμα είναι οι ωδίνες ενός κόσμου που αναζητά λέξεις για να αρθρώσει ιδέες κρυμμένες κάτω από τόνους απορριμμάτων με τη μορφή των εμπορευμάτων, ελεύθερο χώρο να κινηθεί, ένα μέλλον για να διεκδικήσει πέραν του δοσμένου ορίζοντα του αστικού μεσσιανισμού. Το κόμμα δεν είναι, δεν ήταν, ούτε για τη Ρόζα Λούξεμπουργκ, ούτε για τον Β. Ι. Λένιν η οργανωτική διαχείριση της αθλιότητας των καταπεσμένων, αλλά μέσο της χειραφέτησης από τα ασφυκτικά πλαίσια της αστικής δημοκρατίας, μορφή και ταυτόχρονα άρνηση του αστικού κοινοβουλευτικού κρετινισμού, απόφαση πως ο κόσμος της εργασίας είναι σε θέση να σφυρηλατήσει νέες μορφές πολιτικής, νέες μορφές διαλόγου και αντιπαράθεσης, νέες μορφές ζωής, νέες εκφορές κυριαρχίας, που θα είναι απαλλαγμένες από κάθε αναγκαιότητα βίας και επιβολής. Μια καινή συνθήκη όπου οι πολύτιμοι άνθρωποι της εργασίας δεν θα υποτάσσονται πλέον στον κανόνα, δεν θα συναινούν σε ένα δοτό κανονιστικό πλαίσιο, όπου η πειθαρχία θα επιβάλλεται εξωτερικά, αλλά ανάστροφα, η συσσωμάτωση του σκοπού της απελευθέρωσης θα συνιστά ο ίδιος έκκληση σε μια κατάσταση σκέψης, δράσης και βιώματος όπου η ατομικότητα θα αναδύεται ως η εμπειρία ενός συλλογικού αιτήματος χειραφέτησης, ενώ η συλλογικότητα θα υποκλίνεται με δέος για να διαβεί απρόσκοπτα μια ατομική οικουμενικότητα, που ασθμαίνοντας και υποφέροντας θα σπάει ένα ένα τα λουκέτα, από τις σκουριασμένες αλυσίδες του πρότερου, αδιάσειστου, κανόνα. Δεν διαφώνησαν για το κόμμα ο Β. Ι. Λένιν και η Ρόζα Λούξεμπουργκ. Διαφώνησαν, και αυτή είναι η

αστείου γοητεία της μαρξικής προοπτικής, για τη γεωμετρία του σοσιαλισμού, για την άλγεβρα της πολιτικής, για την ποίηση της ζωής στον σοσιαλισμό, εκφέροντας μια διττή αγωνία, ο μιν Β. Ι. Λένιν αντιμετώπιζε με τα απεχθή όρια της πραγματικότητας και η δε Ρόζα Λούξεμπουργκ αναμετρώνη με την ανησυχία μιας ανεπανάληπτης επαναστάτριας, προκειμένου η επανάσταση να σημάνει την αφετηρία μιας μη αναστρέψιμης πορείας. Δεν διαφωνούσε η Ρόζα Λούξεμπουργκ με τα σοβιέτ. Πως θα μπορούσε άλλωστε; Επείση-μανε, ωστόσο, με τρόπο διαυγή, την ανάγκη τα σοβιέτ να αγκαλιάσουν κάθε πτυχή της κοινωνικής, πολιτικής, οικονομικής και πολιτισμικής ζωής. Να μετασχηματιστούν στη φωνή για όσους η φωνή τους ποτέ δεν ακούστηκε, και ταυτόχρονα να υποταχθούν στη μέγιστη αναγκαιότητα του πλείου διαλόγου, της ελεύθερης αντιπαράθεσης, της ανελέητης θεωρητικής διαμάχης, όχι μεταξύ επαϊόντων, αλλά ως αναπόσπαστο βίωμα κάθε ανθρώπου που περπάτησε ανάστροφα το ρεύμα της ιστορίας, προκειμένου να καταργηθεί στην πράξη ο αστικός καταμερισμός των ανθρώπων σε διανοούμενους και χειρώνακτες, καθώς δεν υπάρχει τίποτε πιο πνευματικό από ένα παλλόμενο σώμα που δημιουργεί, δεν υπάρχει τίποτε πιο υλικό από μια ιδέα που μετουσιώνεται σε πολιτικό πρόγραμμα, σε οικονομική απόφαση, σε τεχνολογική καινοτομία, σε θεατρική παράσταση, σε λογοτεχνικό πόνημα, σε μοντέλο πολιτικής. Μια νέα καθολικότητα, μια ανάρμοστη σύνθεση λοιπόν, αυτό είναι η εργατική δημοκρατία, μια νέα αρχή, μια αστάθμητη δυνητικότητα που επεμβαίνει στη γραμμικότητα της καπιταλιστικής κυριαρχίας τη διασαλεύει και την ακινητοποιεί, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για μια συνθήκη ζωής πέραν της αστικής τελεολογίας.

Σε τελική ανάλυση λοιπόν, αν και είναι κατανοητή από πολιτική σκοπιά η απόπειρα να δημιουργηθεί ένα κίβδηλο τεχνητό δίπολο ανάμεσα στον μαρξισμό του Β. Ι. Λένιν και στον μαρξισμό της Ρόζας Λούξεμπουργκ, είτε από μαρξιστές, που αρέσκονται στα χονδροειδή σχήματα και στις εύκολες στοιχίσεις, είτε από δημοκράτες «αριστερούς», που αναζητούν άλλοθι στη Ρόζα για να ερμηνεύσουν την ατομική τους αδυναμία και υποταγή στους συσχετισμούς ως εγγενής αδυναμία του μαρξικού προτάγματος να εκπληρωθεί, πρέπει να είναι σαφές πως ο μαρξισμός δεν εκπληρώνεται, αλλά πραγματώνεται, με σκέψεις και σώματα που διαρρηγνύουν την κυκλικότητα του Πανοπτικού, από ανθρώπους ανέστιους και γι' αυτό ριψοκίνδυνους, από διανοούμενους που γνωρίζουν καλά τη δυσωδία της εκμετάλλευσης, από εργάτες που δεν ανέχονται τον δοτό ρόλο του εντολοδόχου χειρώνακτα, από ανθρώπους που δεν βολεύονται στους εύκολους δεισμούς και προχωρούν πέραν του προφανούς σε ερεβώδη και έρημα σοκάκια, ευτυχώς, χωρίς φανοστάτες.

Χρήστος Μιάμης

* Με αφορμή τα έργα, «Λένιν, Β. Ι., Ένα Βήμα μπρος, δύο βήματα πίσω, Άπαντα, τόμος 8^{ος}, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1985 & Λούξεμπουργκ, Ρ. (1904), Οργανωτικά προβλήματα της Ρωσικής Σοσιαλδημοκρατίας, εκδόσεις Κοροντζής, Αθήνα, 1992.

Μαρξισμός και Φιλοσοφία

Η συνύπαρξη των δύο στον κόσμο του 1923 και του 2023

Σε κάθε βιβλίο ο αναγνώστης οφείλει να έχει ορισμένα ερωτήματα. Για μένα, τα βασικά ερωτήματα που θέτω, είναι τα κάτωθι:

- 1) Ποιός το έγραψε;
- 2) Σε ποιές κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές συνθήκες;
- 3) Τί θέλει να μας πει με το βιβλίο;
- 4) Ποιά η αξία τού βιβλίου στο σήμερα;

Τα ίδια ερωτήματα γεννήθηκαν διαβάζοντας το «Μαρξισμός και Φιλοσοφία» τού Καρλ Κορς. Γραμμένο το 1923, θεωρείται, όχι άδικα κατά τη γνώμη μου, ένα από τα σημαντικότερα έργα τής μαρξιστικής σκέψης. Έχοντας κάνει αυτή τη μικρή εισαγωγή, ας προχωρήσουμε στην απάντηση των ερωτημάτων. Γεννημένος το 1886, ο Κορς υπήρξε πνεύμα ανήσυχο, με πληθώρα σπουδών και ενδιαφερόντων. Οι σπουδές του υπήρξαν πολυθεματικές, καθώς μελέτησε τις επιστήμες των οικονομικών, τής φιλοσοφίας και τής νομικής στα πανεπιστήμια του Μονάχου, της Γενεύης, του Βερολίνου και της Ιένας. Οι σπουδές του συνεχίστηκαν στην Αγγλία, όπου έλαβε χώρα και η ένταξή του στη σοσιαλιστική οργάνωση «Φαβιανή Εταιρία». Το 1920 εντάχθηκε στο γερμανικό Κομμουνιστικό κόμμα, με το οποίο εκλέχθηκε Υπουργός Δικαιοσύνης στη Θουριγγία, το 1923. Η άνοδος του Χίτλερ στην εξουσία οδηγεί τον Κορς να εγκαταλείψει τη Γερμανία, καθώς κινδύνευε άμεσα. Το 1936 εγκαταστάθηκε στην Αμερική και δίδαξε στο πανεπιστήμιο της Νέας Ορλεάνης ενώ εργάστηκε, επίσης, στο Ινστιτούτο Κοινωνικής Έρευνας στη Νέα Υόρκη. Πέθανε στις ΗΠΑ το 1961.

Ο Γερμανός, μαρξιστής, θεωρητικός και πολιτικός, φιλόσοφος θεωρείται ως ένας από τους «αντιφρονούντες» που προχώρησαν σε αμφισβήτηση του μαρξιστικού πλαισίου τής Δεύτερης Διεθνούς τού Καρλ Κάουτσκι, τού Γκεόργκι Πλεχάνοφ και τού Β. Ι. Λένιν (βλ. Renton, David, 2004. Chapter 3: *Karl Korsch, Marxism and philosophy. Dissident Marxism: Past Voices for Present Times*, London etc.: Zed Books Ltd. σελ. 61). Ο Κορς και ο Γκεόργκι Λούκατς έθεσαν τα θεμέλια για την οικοδόμηση του λεγόμενου «δυτικού μαρξισμού» τής δεκαετίας τού 1920. Έχοντας καταγράψει το ποιός είναι ο συγγραφέας και η ζωή του προχωρούμε στην ανάλυση των συνθηκών που επικρατούσαν το 1923. Η Δημοκρατία τής Βαϊμάρης βρισκόταν στο χείλος τής αβύσσου, καθώς επικρατούσε οικονομική κρίση, ενώ παράλληλα γαλλικά και βελγικά στρατεύματα κατέλαβαν την περιοχή τού Ρουρ, προφασιζόμενα ότι η Γερμανία δεν κατέβαλλε τις συμφωνημένες ποσότητες ξυλείας, τηλεγραφικών στύλων και άνθρακα (βλ. Winkler, Heinrich, 2013, *Βαϊμάρη, η ανάπληρη δημοκρατία, 1918–1933*, μετάφραση Άντζη Σαλταμπάση, εκδόσεις Πόλις, 9^η έκδοση, Αθήνα, σελ. 121). Συνεπώς, το «Μαρξισμός και Φιλοσοφία» είναι προϊόν μιας ταραχώδους εποχής στην οποία η Δημοκρατία τής Βαϊμάρης σημείωνε αποτυχίες στο εξωτερικό, ενώ αδυνατούσε να ανταποκριθεί στις βιοτικές ανάγκες τού λαού. Ο ίδιος ο Κορς είχε ριζοσπαστικοποιηθεί, καθώς μετακινήθηκε από τον ρεφορμιστικό σοσιαλισμό τής «Φαβιανής Εταιρίας» στο γερμανικό Κομμουνιστικό Κόμμα

(KPD). Την εποχή που ο Κορς έγραψε το βιβλίο υπήρχε έντονη επαναστατικότητα όχι μόνο στη Γερμανία, αλλά και σε άλλα κράτη τής Δυτικής Ευρώπης, καθώς η ανάδυση της ΕΣΣΔ, γέμιζε ελπίδες τούς ευρωπαίους κομμουνιστές.

Η ανάλυση του βιβλίου δεν μπορεί παρά να ξεκινά από τον ιντριγκαδόρικο τίτλο του. Είναι γνωστή η 11^η θέση τού Μαρξ «Οι φιλόσοφοι έχουν επιχειρήσει, με διάφορους τρόπους, μόνο την ερμηνεία τού κόσμου – η πραγματική πρόκληση είναι η μεταβολή του» στο έργο του «Θέσεις για τον Φούερμπαχ». Η 11^η θέση ερμηνεύτηκε από τους σοσιαλιστές των αρχών τού 20^{ου} αιώνα ότι ο μαρξισμός δεν χρειαζόταν τη φιλοσοφία. Ο Κορς θεωρούσε ότι αυτή οπτική επικρατούσε στον «ορθόδοξο μαρξισμό» όπως τον χαρακτήριζε και που στην πραγματικότητα ήταν οι θεωρητικές θέσεις των διανοούμενων τής «Δεύτερης Διεθνούς». Ήδη από την αρχή τού βιβλίου ο Κορς σημειώνει μια παράδοση συγγένεια μεταξύ των ορθόδοξων μαρξιστών και των μπουρζουάδων καθηγητών φιλοσοφίας. Αμφότεροι ισχυρίζονταν ότι ο μαρξισμός δεν έχει καμία σχέση με τη φιλοσοφία. Η μόνη διαφορά στον ισχυρισμό είναι πως οι καθηγητές τόνιζαν τη μη ύπαρξη φιλοσοφίας στον μαρξισμό ως βασικό μειονέκτημα, ενώ οι «ορθόδοξοι μαρξιστές» ως πλεονέκτημα (βλ. Karl Korsch. 1970 [1923]. *Marxism and Philosophy*. Fred Halliday trans. London: New Left Books. σελ. 33). Ο Κορς βασιζόμενος στη θεωρία τού Χέγκελ, τονίζει τη διαλεκτική σχέση μεταξύ φιλοσοφίας και πραγματικότητας. Ο ίδιος θεωρεί ότι η μείωση της επαναστατικότητας στα μέσα τού 19^{ου} αιώνα οφείλεται στο γεγονός πως η μπουρζουαζία απώλεσε την ικανότητα να αντιλαμβάνεται τη διαλεκτική σχέση μεταξύ ιδεών και πραγματικών ιστορικών εξελίξεων, συνεπώς απώλεσε την ικανότητα να αντιλαμβάνεται τη σχέση μεταξύ φιλοσοφίας και επανάστασης. Ο Κορς προχωρά, λοιπόν, σε μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα παρατήρηση. Κόντρα στην κοινή πεποίθηση της εποχής ότι η ιδεαλιστική διαλεκτική τού Χέγκελ είναι αντίθετη με τον διαλεκτικό υλισμό τού Μαρξ, διακρίνει τη διασύνδεση μεταξύ τής γερμανικής ιδεαλιστικής φιλοσοφίας και τού μαρξισμού. Για τον Κορς, το επαναστατικό κίνημα της μπουρζουαζίας, η ιδεαλιστική φιλοσοφία όπως διαμορφώθηκε από τον Καντ ως τον Χέγκελ, το επαναστατικό κίνημα του προλεταριάτου και ο διαλεκτικός υλισμός τού μαρξισμού είναι τέσσερις στιγμές τής ίδιας, ιστορικής, διαδικασίας. Η υλιστική διαλεκτική αναδύθηκε από τα πιο προηγμένα συστήματα του επαναστατικού αστικού ιδεαλισμού και ο επιστημονικός σοσιαλισμός των Μαρξ και Ένγκελς βασίστηκε και μετασχημάτισε τον γερμανικό ιδεαλισμό με σκοπό ν' αποτελέσει τη γενική έκφραση του επαναστατικού κινήματος του προλεταριάτου. Ο Κορς προχωρά στο κεντρικό ερώτημα. Πώς επετεύχθη η «εγκατάλειψη» της φιλοσοφίας, από ποιές πράξεις, με ποιόν ρυθμό και από ποιόν; Συνεχίζει θέτοντας μια ιντριγκαδόρικη, και μάλλον ρητορική, ερώτηση, «Η εγκατάλειψη της φιλοσοφίας μπορεί να αποδοθεί σε μια και μοναδική πνευματική πράξη των Μαρξ και Ένγκελς;». Σε αυτό το σημείο, ο Κορς διατυπώνει την κεντρική του θέση. Για τον ίδιο η «κατάργηση της φιλοσοφίας» είναι μέρος μιας «πολύ μακράς και επίπονης διαδικασίας που εκτυλίσσεται μέσω διαφορετικών φάσεων» (ό. π., σελ. 41).

Προχωρώντας στην ανάλυσή του βρίσκει μια ενδιαφέρουσα αναλογία μεταξύ κράτους και φιλο-

σοφίας, αναφορικά με τις επιδιώξεις των Μαρξ και Ένγκελς. «Ο Μαρξ και ο Ένγκελς όχι μόνο πολέμησαν μια συγκεκριμένη ιστορική μορφή τού κράτους, αλλά ιστορικά και υλιστικά εξίσωσαν το κράτος ως τέτοιο με το αστικό κράτος και συνεπώς διακήρυξαν την κατάργηση του κράτους ως πολιτικό στόχο τού κομμουνισμού. Ομοίως, ο στόχος τους δεν ήταν απλώς η καταπολέμηση συγκεκριμένων φιλοσοφικών συστημάτων, αλλά επιδίωξαν να ξεπεράσουν και ν' αντικαταστήσουν εντελώς τη φιλοσοφία από τον επιστημονικό σοσιαλισμό» (ό. π., σελ. 48). Σε αυτό το σημείο ασκεί τη βασική του κριτική ο Κορς στη «Δεύτερη Διεθνή». Η Διεθνή όχι μόνο εγκατέλειψε την επαναστατική δέσμευση των Μαρξ και Ένγκελς για την ανατροπή τού αστικού κράτους, αλλά εγκατέλειψε και τις επαναστατικές επιπτώσεις τής διαλεκτικής σχέσης μεταξύ μαρξισμού και εγελιανής φιλοσοφίας. Εφαρμόζοντας την υλιστική διαλεκτική ανάλυση ο Κορς καταλήγει ότι ο μαρξισμός πέρασε τρεις φάσεις. Η πρώτη από το 1843-1848, η δεύτερη από το 1848 ως το τέλος τού 19^{ου} αιώνα και η τρίτη από τις αρχές τού 20^{ου} αιώνα ως τις μέρες που γράφτηκε η μελέτη. Για τον Κορς η φιλοσοφία ζει μέσω των ιδεολογιών. «Καμία πραγματικά διαλεκτική υλιστική αντίληψη της ιστορίας δεν θα μπορούσε να σταματήσει να θεωρείται η φιλοσοφική ιδεολογία ή η ιδεολογία γενικά ως υλικό συστατικό τής γενικής κοινωνικοϊστορικής πραγματικότητας – αυτό είναι ένα μέρος τής πραγματικότητας το οποίο πρέπει να κατανοηθεί στην υλιστική θεωρία και να ανατραπεί από την υλιστική πρακτική» (ό. π., σελ. 70). Πού καταλήγει, λοιπόν, ο Κορς στο βιβλίο του; Η διαλεκτική τού αγώνα και τής κριτικής επιμένει όσο οι συνθήκες που δημιουργήσαν τον μαρξισμό, δηλαδή ο καπιταλισμός και το καπιταλιστικό κράτος, επιμένουν να υπάρχουν. Για τον Κορς, η ιδεολογία, η πολιτική και η οικονομία πρέπει να γίνονται αντιληπτές ως ο σχηματισμός μιας «ολότητας» και το «καθήκον ενός μαρξιστή διανοούμενου συνεχίζει να είναι η επιδίωξη της κριτικής των ιδεολογικών μορφών τής καπιταλιστικής κοινωνίας, όσο αυτή επιμένει» (ό. π., σελ. 86).

Ας φτάσουμε, λοιπόν, στο σήμερα και την τελευταία ερώτηση. Ποιά είναι η αξία τού βιβλίου, εκατό χρόνια μετά τη συγγραφή του. Ας ξεκινήσουμε με μια οδυνηρή παραδοχή. Ο τίτλος τού βιβλίου «Μαρξισμός και Φιλοσοφία» μπορεί να φαίνεται εξωτικός για σημαντική μερίδα τής κοινωνίας. Οι δύο έννοιες θεωρούνται «ξεπερασμένες» ή, στην καλύτερη περίπτωση, αφορούν ένα ελάχιστο ποσοστό «κουλτουριάρηδων» ή «αμετανόητων κομμουνιστών». Ας μην γελοιάσουμε, αυτές είναι φράσεις που θα ακούσεις συχνά σε παρέες ή θα διαβάσεις στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης. Το ερώτημα, λοιπόν, είναι πώς θα πείσουμε την κοινωνία πως ο μαρξισμός και η φιλοσοφία τούς αφορούν; Εξ όσων γνωρίζω, ούτε ο καπιταλισμός, ούτε το αστικό κράτος έχουν καταργηθεί, τουναντίον είναι πιο ισχυρά (ή φαίνονται τέτοια) από ποτέ, πολύ περισσότερο όταν το «αντίπαλο δέος» έπαψε να υπάρχει από το 1989. Οι οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες εξακολουθούν να υπάρχουν, τα συνδικάτα έχουν απωλέσει τη δυναμική και την πειθώ τους και στην Ευρώπη οι αντιξοές συνθήκες και η προπαγάνδα έχουν σπρώξει τα φτωχά κοινωνικά στρώματα προς την ακροδεξιά. Οι συνθήκες, επομένως, είναι ακόμα πιο δυσοίωνες από αυτές που υπήρχαν όταν έγραψε ο Κορς τη μελέτη. Αν θέ-

λούμε να είμαστε ρεαλιστές, στη φάση αυτή, δεν μπορούμε να μιλάμε για ανατροπή με συγκεκριμένους κοινωνικοταξικούς συσχετισμούς. Μπορούμε, όμως, μέρα με τη μέρα, άρθρο με το άρθρο, συζήτηση με τη συζήτηση, να πείσουμε ή έστω να προβληματίσουμε μερίδα του κόσμου, ότι ο μαρξισμός και η φιλοσοφία δεν έχουν πεθάνει ή δεν είναι κενά περιεχομένου. Σχετίζονται άμεσα με τη ζήση τους. Σε αυτό το σημείο ο Κορς έχει να προσφέρει πολλά με την κριτική του ματιά. Στόχος δεν είναι να επαναστατούμε απεμπολώντας κάθε ίχνος φιλοσοφίας, ούτε απλά να αντιλαμβανόμαστε τον καπιταλιστικό κόσμο στην ολότητα του, χωρίς ν' αντιδρούμε. Η επαναστατική θεωρία με την πρακτική είναι πιασμένες χέρι χέρι στον δρόμο ενός κόσμου δικαιότερου, που δεν στερεί από τους ανθρώπους τις βασικές αρχές και ανάγκες τους.

Λουκάς Αναγνωστόπουλος

* Με αφορμή το έργο του Karl Korsch, «Marxism and philosophy», Monthly Review Press, NY, 2008.

Διαλεκτικός βιολόγος & κοινωνικός Δαρβινισμός

Τον 19^ο αιώνα, συντελέστηκαν σημαντικότερες μεταβολές στις παραδοσιακές φιλοσοφικές κοσμοθεωρήσεις και επιστημονικές αρχές. Με τη θεωρία του Δαρβίνου, για παράδειγμα, στο πεδίο της βιολογίας, αρχίζει να υπερβαίνεται η πλατωνική αντίληψη που υποστήριζε πως οι παρατηρούμενες διαφοροποιήσεις σε κάποιο είδος είναι μορφές παρέκκλισης από την αρχέγονη ιδανική του μορφή (όπως τα υλικά αντικείμενα είναι ατελείς αναπαραστάσεις ιδεατών οντοτήτων). Η μελέτη του Άγγλου φυσιοδίφη, όπως διατυπώθηκε 150 χρόνια πριν (Κοινός πρόγονος για όλους τους οργανισμούς, επικράτηση των ειδών που ήταν ικανά να μεταλλαχτούν, για να προσαρμοστούν στις αλλαγές του περιβάλλοντος), σε συνδυασμό με τη θεωρία του Lamarck, η οποία υποστήριζε ότι τα επίκτητα χαρακτηριστικά των οργανισμών κληρονομούνται και πως η συσσώρευση των επίκτητων αλλαγών, δια μέσου των γενεών, οδηγεί στην εξέλιξη, ξεσήκωσε θύελλα αντιδράσεων, αλλά βρήκε και ένθερμους υποστηρικτές. Οι Μαρξ και Ένγκελς αποδέχτηκαν τη δαρβινική θεωρία, αναγνώρισαν τα τρωτά της σημεία, και ανέδειξαν τους ιστορικό-κοινωνικούς όρους της ανθρωποποίησης του Homo sapiens, ο οποίος, από ένα σημείο και ύστερα, εξελίχθηκε όχι με βάση τη φυσική επιλογή, αλλά την εργασία του (από τη στιγμή που τα ανθρωποειδή ξεκίνησαν την πορεία του εξανθρωπισμού τους, με την κατασκευή εργαλείων). Ως αποτέλεσμα, η παραδοσιακή αντίληψη για την εξέλιξη των ειδών, αλλά και τις διαφοροποιήσεις μέσα σε ένα είδος, ανασχηματίστηκε εντελώς, και οι νέες βιολογικές θεωρήσεις, σχεδόν αμέσως, άρχισαν να βρίσκουν εφαρμογή και σε άλλα επιστημονικά πεδία, όπως την κοινωνιολογία. Η έννοια της εξέλιξης, προβαλλόμενη στα κοινωνικά φαινόμενα, από τη μία, έδειχνε να υπονομεύει τα

συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων (αφού ανέτρεπε τη θεώρηση ενός κόσμου στατικού), κι από την άλλη, χρησιμοποιούνταν για να δικαιολογήσει τις ταξικές ανισότητες, υποστηρίζοντας ότι οι διαφορές στις ικανότητες/δεξιότητες μεταξύ των ανθρώπων είναι έμφυτες και κληρονομούνται βιολογικά. Η ευρέως διαδεδομένη βιοκεντρική αντίληψη για απόλυτη εξάρτηση του ανθρώπου από τα γονίδια του επικράτησε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, με τη δημιουργία της μοριακής βιολογίας και αποτέλεσε το ιδανικό ιδεολόγημα, για να δικαιολογηθούν οι ταξικές ανισότητες ως γενετικά επιβεβλημένες. Σε πολύ μεγάλο βαθμό, ακόμη και σήμερα, οι κύριες αντιλήψεις επάνω στο ζήτημα της συνειδησιακής διαφοροποίησης των ανθρώπων παραμένουν: η καθαρά αντιεπιστημονική, που αποδίδει τις διαφορές ανάμεσα στους ανθρώπους, στο έργο κάποιου δημιουργού/σχεδιαστή και η – δήθεν– επιστημονική, του νεοδαρβινισμού, που εξηγεί τις διαφοροποιήσεις με βάσει τυχαίες κληρονομικές μεταλλάξεις του DNA, ανεξάρτητες του περιβάλλοντος στο οποίο αναπτύσσεται ο οργανισμός.

Ακολουθώντας την τελευταία γραμμή σκέψης, ο Έντουαρντ Όσμπορν Γουίλσον, στο «Κοινωνιοβιολογία, η νέα σύνθεση», υποστηρίζει, «Η κοινωνική συμπεριφορά των ατόμων διαμορφώνεται από κίνητρα και ανάγκες βιολογικά προκαθορισμένες, εγγεγραμμένες στο γενετικό υλικό, με στόχο τη διαίωνιση του είδους. Το αποτέλεσμα είναι άτομα με προνομιούχο γονότυπο να ζουν σε βάρος ατόμων που μειονεκτούν και να διαιωνίζουν τα γονίδια τους. Οι κοινωνικοί θεσμοί αποτελούν μηχανισμούς που προωθούν τη μεταβίβαση DNA». Αυτή η μηχανιστική αντίληψη βιολογικού ντετερμινισμού, η οποία παράγεται από υπεραπλουστεύσεις και απόρριψη της αλληλεπίδρασης των οργανισμών με το περιβάλλον τους, παραβλέπει – μεταξύ άλλων– πως ανάμεσα στα γονίδια, υπάρχουν και τεράστιες ποσότητες ανεξερεύνητου υλικού, το οποίο φαίνεται να «αποφασίζει» το πού, πότε και πόσο, θα εκφραστεί το κάθε ξεχωριστό γονίδιο. Ακόμη και η εξερεύνηση αυτού του απροσδιόριστου υλικού, όμως, και η επαρκής γνώση της πλήρους αλληλουχίας του ανθρώπινου DNA, δεν θα μπορούσε να δώσει ουσιαστική απάντηση για την ένταση και την ποιότητα των χαρακτηριστικών που αποκτούν οι άνθρωποι οργανισμοί μέσα στην κοινωνική τους ανάπτυξη, πόσο μάλλον, να διαλευκάνει το «μυστήριο» για τη διαμόρφωση της ανθρώπινης κοινωνίας.

Βέβαια, και στις περιπτώσεις όπου ο φαινότυπος ενός οργανισμού (μορφολογία, φυσιολογία, μεταβολισμός κ.λπ.) δεν γίνεται αντιληπτός ως αποκλειστικό αποτέλεσμα του γονιδιώματος που κληρονόμησε, αλλά συνυπολογίζονται και οι περιβαλλοντολογικές συνθήκες, στις οποίες αναπτύχθηκε ένας οργανισμός σε κάθε αναπτυξιακό του στάδιο, ακόμη και τότε, στις πλείστες των περιπτώσεων, το περιβάλλον γίνεται αντιληπτό ως κάτι που απλώς καθόριζε την εξελικτική διαδικασία μέσω της φυσικής επιλογής, και όχι ως κάτι που επηρεαζόταν εξίσου από την εξέλιξη της ζωής. Σε ακόμη πιο μονομερείς «επιστημονικές» μελέτες, φυσικά, η ανθρώπινη φύση παρουσιάζεται να είναι αμιγώς ατομο-γονιδιοκεντρική, και το DNA (η

«γλώσσα του θεού» κατά πολλούς) ανάγεται στο απόλυτο κέντρο ελέγχου της βιολογικής, ατομικής και κοινωνικής οργάνωσης του ανθρώπου. Ο ίδιος ο Δαρβίνος, για παράδειγμα, είχε υποστηρίξει πως οι διαφοροποιήσεις μέσα σε ένα είδος, είναι μια καθαρά εσωτερική διαδικασία, όπου οι εξωτερικές συνθήκες δεν επιδρούν καθόλου, παραβλέποντας έτσι, όλες τις σύνθετες αλληλεπιδράσεις τόσο των εξωτερικών όσο και των εσωτερικών διαδικασιών.

Συνεχιστές αυτής της λογικής, οι σύγχρονοι γενετιστές, συχνά εστιάζουν αποκλειστικά στο εσωτερικό γενετικό υλικό, υποστηρίζοντας τη γενετική αιτιοκρατία και τον βιολογικό αναγωγισμό. Στον αντίποδα των απόψεων αυτών στέκονται οι θέσεις μαρξιστών εξελικτικών βιολόγων και γενετιστών (Ο μαρξισμός, μπορεί να θεωρείται κυρίως ως μέσο ανάλυσης της κοινωνικοϊστορικής εξέλιξης, στοχεύοντας μονάχα στην καθοδήγηση της επαναστατικής πρακτικής, αλλά υπάρχει μακροχρόνια παράδοση εφαρμογής της μαρξιστικής ανάλυσης στις διάφορες επιστήμες), όπως οι Ρίτσαρντ Λεβοντίν και Ρίτσαρντ Λέβινς, οι οποίοι υποστηρίζουν πως ο κάθε οργανισμός είναι η συνέπεια μιας διαδικασίας που διαρκεί από τη στιγμή της σύλληψής του μέχρι τη στιγμή του θανάτου του και στη διαδικασία αυτή, ανά πάσα στιγμή, τα γονίδια, το περιβάλλον, η τύχη και ο οργανισμός, συμμετέχουν από κοινού. Η φυσική επιλογή, συνεπώς, δεν είναι αποτέλεσμα του πόσο καλά ο οργανισμός λύνει ένα σύνολο σταθερών προβλημάτων, που δημιουργούνται από το περιβάλλον του, αφού περιβάλλον και οργανισμοί αλληλοκαθορίζονται. Εν ολίγοις, η εξελικτική διαδικασία είναι μια διαλεκτική αλληλεπίδραση μεταξύ εσωτερικού και εξωτερικού, με αντίστοιχο τρόπο, που ο φαινότυπος των μεμονωμένων οργανισμών, είναι μια διαλεκτική αλληλεπίδραση μεταξύ γονιδίων και περιβάλλοντος. Οι Ρίτσαρντ Λεβοντίν και Ρίτσαρντ Λέβινς, απορρίπτουν τις μονόπλευρες και μηχανιστικές υπεραπλουστεύσεις, θεμελιώνοντας μια διαλεκτική και υλιστική προσέγγιση, η οποία συμπεραίνει πως: δεν είναι αλήθεια ότι η ανάπτυξη ενός οργανισμού είναι καθορισμένη από τα γονίδια του, ούτε είναι αληθές, ότι η ζωή, ο θάνατος και η διαίωνιση ενός οργανισμού είναι συνέπεια του πώς ο οργανισμός έδρασε σε ένα αυτόνομο περιβάλλον. Αντιθέτως, θεωρούν, πως οι σταθερές γίνονται μεταβλητές, οι αιτίες γίνονται αποτελέσματα, τα συστήματα αναπτύσσονται καταστρέφοντας (πολλές φορές, και τις ίδιες τις συνθήκες που τα γέννησαν) και η ζωή αυτο-οργανώνεται ανεξαρτήτως των εντολών του DNA, το οποίο και χρησιμοποιεί ως παθητική αποθήκη πληροφοριών, για να το τροποποιήσει επιλεκτικά (επανασυναρμολογώντας ή κομματιάζοντάς το για να κατασκευάσει νέους δεσμούς) και να το αναδιαμορφώσει «επιγενετικά» (μετά τη γέννηση του οργανισμού), και να το αξιοποιήσει ως φορέα κληρονομικότητας επιλεκτικά, στον βαθμό που την εξυπηρετεί, πάντοτε σε άμεση εξάρτηση και αλληλεπίδραση με το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον. Στο σύγγραμμα «Διαλεκτικός βιολόγος» (Biology under the influence – Dialectical essays on ecology, agriculture and health), οι συγγραφείς Ρίτσαρντ Λεβοντίν και Ρίτσαρντ Λέβινς, αφιερώνουν το βιβλίο στον Φ. Ένγκελς, επισημαίνοντας ότι: η παραδοσιακή θεώρηση της

εξέλιξης ανάγεται σε ιδεολογία (και παράγεται από αυτήν) με ευρύτερες εφαρμογές στην κοινωνιολογία και την πολιτική. Βασικές θέσεις τού «Διαλεκτικού βιολόγου» είναι: η αλλαγή αποτελεί φυσικό χαρακτηριστικό κάθε φυσικού και κοινωνικού συστήματος (ενάντια σε παλαιότερες θεωρήσεις που θεωρούσαν ότι ο κόσμος δεν άλλαζε), η φυσική αρμονία είναι μια ανθρώπινη πλάνη, η αντίληψη της εξέλιξης ως κάτι που παράγει τάξη είναι ιδεολογικό φαινόμενο χωρίς φυσικό αντίκρισμα· δεν υπάρχει πρόοδος στην εξέλιξη, παρά μόνο κατεύθυνση (η οποία, στη φυσική αντανakλάται στην ελαχιστοποίηση της δυναμικής ενέργειας, στη κοσμολογία με τη διαστολή τού σύμπαντος, στην κοινωνιολογία με την τάση των κοινωνικών δομών να γίνονται πιο πολυσύνθετες και της εργασίας να τείνει να εξειδικευτεί). Η ιδέα τής προόδου εισάγει κάποιου είδους ποιοτικής μετρικής και αξιολόγησης, κάτι που δεν ενστερνίζεται η κατεύθυνση προς την πολυπλοκότητα (στην πορεία τής εξέλιξης, αναπτύσσονται όλο και πιο σύνθετες μορφές κίνησης της ύλης και πιο σύνθετες δομές συγκρότησής της). Τέλος, το κατά πόσο είναι «τέλειος» ένας οργανισμός, καθορίζεται από το περιβάλλον του, η «τελειότητα» δεν εξασφαλίζει την επιβίωσή του, καθώς το περιβάλλον μεταβάλλεται διαρκώς. Οι Ρ. Λεβοντίν και Ρ. Λέβινς, λοιπόν, απορρίπτουν την, πολιτικά υποκινούμενη, προσπάθεια να διαχωριστούν οι γενετικοί και περιβαλλοντικοί παράγοντες κατά τη διαμόρφωση της φαινοτυπικής μορφής ενός οργανισμού, σαν να είναι απλώς προσθετικές παράμετροι που δεν αλληλοεπιδρούν. Ο πολιτικά υποκινούμενος χαρακτήρας ενός τέτοιου διαχωρισμού είναι εμφανής, παραδείγματος χάριν στην αξίωση ότι το I.Q. είναι ένα φυσικό μέτρο τής νοημοσύνης των ατόμων, το οποίο καθορίζεται γενετικά, δίχως να υπάρχει αλληλοδιδασκία του γενοτύπου και του περιβάλλοντος. Για το ζήτημα αυτό, αρκεί μονάχα να θυμηθούμε τη θεωρητική προσέγγιση του Λ. Βιγκότσκι στην κατανόηση της νοημοσύνης, με τον όρο «ζώνη επικείμενης ανάπτυξης», η οποία υποβιβάζει τον δείκτη νοημοσύνης I.Q., σε ελλιπές μέτρο, το οποίο υπολογίζει έμμεσα, στατικά και μονόπλευρα μεμονωμένες νοητικές λειτουργίες· τη στιγμή, που –σύμφωνα με τον Βιγκότσκι– αν μεταβληθεί το περιβάλλον, υπάρχει δυνατότητα υπέρβασης της γνωστικής ανάπτυξης του ατόμου σε κάθε καθορισμένη χρονική στιγμή.

Όπως ήταν αναμενόμενο, η βιοκεντρική προσέγγιση, ο γενετικός καθορισμός τής «φύσης» τού ανθρώπου, αξιοποιήθηκε κατά κόρον από τις συντηρητικές πολιτικές ιδεολογίες και συνεχίζει να αξιοποιείται με ολοένα και «νέους» τρόπους. Εφόσον δεχτούμε, φερειπείν, πως ο άνθρωπος προηγείται οντολογικά τής κοινωνικής οργάνωσης, και έχοντας ως δεδομένο πως το ιστορικό άτομο καθορίζεται γονιδιακά, οδηγούμαστε και σε βιολογικοποίηση της συλλογικής ζωής, και η δομή τής κοινωνίας καταλήγει γενετικά καθορισμένη. Σε τέτοιου είδους σφάλματα του βιολογισμού, δεν υποπίπτουν μονάχα συντηρητικές θεωρητικές προσεγγίσεις, αλλά και κάποιες ριζοσπαστικές· καθώς, συχνά, αμφοτέρως αποδέχονται πως η κοινωνία δομείται με βάση την, βιολογικά καθορισμένη, ανθρώπινη φύση, αλλά, τροφοδοτούν την τελευταία

με διαφορετικά χαρακτηριστικά· οι μεν τις αποδίδουν επιθετικότητα, κτητικότητα, απληστία και ξενοφοβία, και οι δε συνεργατικότητα, ενσυναίσθηση και αλτρουϊσμό. Οι συγγραφείς τού «Διαλεκτικού βιολόγου», όμως, υποστηρίζουν ότι το ερώτημα «Τί είναι η ανθρώπινη φύση;» είναι από μόνο του προβληματικό, καθώς, αντανakλά έναν πλατωνικό ιδεαλισμό. Η προσπάθεια να εντοπιστεί κάποια κρυμμένη ομοιομορφία, που θα αποκαλούμαι «ανθρώπινη φύση», ανήκει στον προ-δαρβινειο ιδεαλισμό τής επιστημονικής σκέψης. Η διαλεκτική οπτική, αντίθετα, αναγνωρίζει την ετερογένεια τόσο της προσωπικής υπόστασης κάθε ατόμου, όσο και των κοινωνικών εξελίξεων. Οι βιολογικές λειτουργίες, όπως διατροφή και σεξουαλικότητα, αποκτούν νέα χαρακτηριστικά, καθώς ο άνθρωπος εντάσσεται σε κοινωνικά πλαίσια, που προσδίδουν στα ορμέφυτά του ιστορικό περιεχόμενο (θυμίζουμε εδώ τη φροϋδική έννοια της μετουσίωσης, ως μετασχηματισμό των παρορμήσεων βιολογικής προέλευσης, με τρόπο που είναι κοινωνικά αποδεκτές, μέσω μιας διεργασίας, η οποία μεταστρέφει τις ενορμήσεις –π.χ. σεξουαλικές– σε εκδηλώσεις που να είναι προσωπικά και κοινωνικά αποδεκτές). Η διαλεκτική αντιπρόταση των Ρ. Λεβοντίν και Ρ. Λέβινς, πρεσβεύει ότι: κάθε ενοποιημένο σύνολο καθορίζεται από τις σχέσεις των ετερογενών μερών του, τα οποία δεν προϋπήρχαν ως ανεξάρτητες οντότητες· και πως οι ιδιότητες των μερών δεν είναι δεδομένες, αλλά αποκτιούνται από την ύπαρξή τους μέσα στο όλο. Η θέση τού «Διαλεκτικού βιολόγου», λοιπόν, έρχεται σε αντίθεση με τις παραδοχές τής κλασικής βιολογίας, αφού η τελευταία, πάντοτε ξεχώριζε τους εξωγενείς και ενδογενείς παράγοντες ενός οργανισμού, ως ανεξάρτητες μεταβλητές, και κρατούσε τη μία σταθερή για να μελετήσει την άλλη. Η όποια «σταθερότητα» παρατηρείται στη φύση, όμως, οφείλεται σε μια δυναμική ισορροπία που μπορεί ανά πάσα στιγμή να καταστεί ασταθής. Ο κόσμος μας, είναι κόσμος αλλαγών, λόγω των υπαρχουσών και εξελισσόμενων παραγόντων που αλληλοεπιδρούν μεταξύ τους και οι οποίοι ανασχηματίζονται και μετασχηματίζουν τον κόσμο. Τα πράγματα διατηρούν τη μορφή που έχουν σε κάποια δεδομένη στιγμή, λόγω κάποιας προσωρινής ισορροπίας συντιθέμενων και αντιτιθέμενων δυνάμεων· και αλλάζουν τη μορφή τους, λόγω της επίδρασης αντιτιθέμενων δυνάμεων που ασκούνται σε αυτά, επηρεάζοντας και τις ίδιες τις δυνάμεις που ασκήθηκαν επάνω τους για να τα αναδιαμορφώσουν. Έτσι, η σταθερότητα και η ισορροπία που σποραδικά παρατηρούνται να επιβάλλουν δομή, δεν αποτελούν μόνιμες φυσικές καταστάσεις των πραγμάτων, όπως υποθέτει συχνά το κυρίαρχο επιστημονικό ρεύμα, αλλά είναι παροδικές στιγμές τής αέναης εξέλιξης, οι οποίες χρήζουν ερμηνείας ως προσωρινές δυναμικές καταστάσεις. Η πεποίθηση πως η δομή τής κοινωνίας καθορίζεται από τα βιολογικά χαρακτηριστικά τού Homo sapiens και ότι τα κοινωνικά φαινόμενα ανάγονται στους βιολογικούς προσδιορισμούς τού ανθρώπου, είναι ολοκληρωτικά λαθεμένα και κατορθώνει να παραβλέψει, πως κατά τη διαδικασία τής κοινωνικής εξέλιξης, αναπτύσσονται φαινόμενα μοναδικά, τα οποία δεν απαντούν σε κανένα άλλο βιολογικό

είδος και που είναι αδύνατο να αποδοθούν στις βιολογικές ιδιότητες του ανθρώπου. Το επιχείρημα πως ακόμη αγνοούμε μεγάλο ποσοστό τού ανθρώπινου γονιδιώματος (και εκτός από το «λεξιλόγιο» του DNA, θα πρέπει να κατανοήσουμε και τους νόμους που διέπουν το πολύπλοκο «συντακτικό» του), με αποτέλεσμα να μη μπορούμε να διακρίνουμε –στην πληρότητά της– την επίδραση της βιολογίας επάνω στην κοινωνική δομή, είναι κι αυτό λανθασμένο· και όταν το αξιοποιεί και η διαλεκτική βιολογία, δήθεν υπέρ της, εγκλωβίζεται σε μια επιχειρηματολογία που αδυνατεί να υπερβεί τον ντετερμινισμό, αλλά, απλώς, τον καθιστά πιο σύνθετο, αδυνατώντας να αναδείξει την πολύπλοκη αλληλοδιδασκία του κοινωνικού και βιολογικού, υπερβαίνοντας τόσο τον βιολογικό, όσο και τον κοινωνιολογικό αναγωγισμό. Οι Μαρξ και Ένγκελς, είχαν αναγνωρίσει αμέσως την αξία τού δαρβινισμού στη βιολογία, αλλά διαφώνησαν στην εφαρμογή των βιολογικών νόμων στις ανθρώπινες κοινωνίες. Αντιθέτως, ισχυρίστηκαν πως η ικανότητα του ανθρώπου να παράγει τα μέσα τής επιβίωσής του, τον διαχωρίζει από τα υπόλοιπα ζώα, καθιστώντας τον οργανισμό –που υπόκειται στους ίδιους φυσικούς και βιολογικούς νόμους όπως τα ζώα– με κοινωνική υπόσταση, ώστε η ιστορία του να μην δύναται να εξηγηθεί από τη φυσική και τη βιολογία. Στον άνθρωπο, και μόνον στον άνθρωπο, υπάρχει η πολύπλοκη ενότητα βιολογικού και κοινωνικού, η οποία υπερβαίνει πολυποίκιλα τη σύνδεση βιολογικού-περιβαλλοντολογικού, που χαρακτηρίζει τα υπόλοιπα ζώα. Όποιος ανασύρει συμπεράσματα για τον άνθρωπο, συγκρίνοντας τη συμπεριφορά τού ανθρώπου με άλλα ζώα, θα έπρεπε να περιοριστεί στη μελέτη χιμπατζήδων. Στα ζώα οι βασικές συμπεριφορές είναι έμφυτες, γιατί απλώς προσαρμόζονται στο περιβάλλον τους. Άλλωστε, ο κάθε οργανισμός είναι αδιανόητος και δεν μπορεί να νοηθεί δίχως αντίστοιχο περιβάλλον (αν δεν υπήρχε ήλιος, θα είχαμε τα ίδια οπτικά νεύρα;). Κάτω από τη κηδεμονία τού περιβάλλοντος, σχηματίζονται οι κληρονομικοί μηχανισμοί (τέτοιοι, όπως τους διαμόρφωσε το περιβάλλον) και ύστερα αποκτούν εσωτερική νομοτέλεια στην εξελικτική διαδικασία των οργανισμών. Ο άνθρωπος, όμως, μέσω τής εργασίας του, προσαρμόζει το περιβάλλον στα μέτρα του (αλλάζει τη φύση), ενώ παράλληλα, προσαρμόζεται σε αυτό, και, ταυτόχρονα, επηρεάζει την εξέλιξη του ίδιου του εαυτού (μετασχηματίζοντας, δηλαδή, την «ανθρώπινη φύση»).

Όπως έγραφε και ο Τ. Ι. Οϊζερμαν, «Ο άνθρωπος δεν έχει έμφυτη συμπεριφορά, παρά τη μερική εξάρτηση των ικανοτήτων του από κληρονομικές προδιαθέσεις. Το όρθιο βάδισμα, αναμφίβολα ενυπάρχει βιολογικά στον άνθρωπο όπως και ο έναρθρος λόγος. Αν όμως ένα βρέφος δεν τα διδαχτεί, δεν θα αποκτήσει ποτέ αυτές τις φυσικές του ικανότητες».

Κωνσταντίνος Λίχνος

* Με αφορμή το έργο των Richard C. Lewontin and Richard Levins, «Biology under the influence -Dialectical essays on ecology, agriculture and health), Monthly Review Press, NY, 2008.

